

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

Кафедра технологічної та професійної освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри технологічної та професійної освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Леонід Оршанський

«_____» _____ 2024 р.

ПІДГОТОВКА УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ
ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

Спеціальність 014.10 Середня освіта
(Трудове навчання та технології)

Магістерська робота

на здобуття професійної кваліфікації – *вчитель трудового навчання,*
технологій та креслення, викладач закладу фахової передвищої,
вищої освіти, вчитель інформатики

Автор роботи: Тиводар Марина Михайлівна _____
підпис

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Оршанський Леонід Володимирович _____
підпис

Дрогобич, 2024

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Зав. кафедри

24.10.2024 р.

(підпис)

(дата)

ЗАВДАННЯ

на підготовку магістерської роботи

1. Тема «Підготовка учнів старшої школи до підприємницької діяльності на уроках технологій».

2. Керівник – доктор пед. наук, професор Оршанський Леонід Володимирович.

3. Студентка – Тиводар Марина Михайлівна.

4. Перелік питань, що підлягають висвітленню у кваліфікаційній роботі:

- виявити особливості формування підприємницьких здібностей учнів старших класів;
- визначити напрями підготовки старшокласників із основ підприємництва на уроках технологій;
- охарактеризувати методику, розкрити форми і методи формування в учнів економічних знань й умінь організації підприємницької діяльності на основі методу проєктів;
- визначити й підтвердити ефективність педагогічних умов підготовки старшокласників до підприємницької діяльності на уроках технологій.

5. Список рекомендованої літератури:

1. Абдуллаєва І. Б. Психологічні особливості підприємницької діяльності сфери торгівлі: зарубіжний досвід досліджень. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 1. Вип. 27. С. 13-20.

2. Вачевський М.В., Мадзігон В.М. Підприємництво: причини виникнення і форми існування, підготовка молоді до підприємницької діяльності. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 7. С. 3-12.

3. Гельбак А.М. Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя: метод. рекомен. Кропивницький, 2017. 24 с.

4. Земка О.В. Формування підприємницької компетентності в майбутніх учителів технологій у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Глухів, 2018. 303 с.

4.Морзе Н. Шляхи формування підприємницької компетентності майбутніх інформатиків. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2015. № 1. С. 8-17.

5. Пасічник Н. О. Формування інтересу старшокласників до підприємницької діяльності як засіб професійної орієнтації. *Наукові записки КПДУ. Кіровоград: РВГ ІЦ КПДУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. XXXI. Серія Педагогічні науки. С. 52-59.*

6. Піддячий М.І. Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання: монографія. Київ: Пед. думка, 2008. 288 с.

7. Тополь О.В. Формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності : дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 1997. 207 с.

№ з/п	Назва етапу	Термін виконання	Термін звіту перед керівником, кафедрою
1.	Вивчення й аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; визначення вихідних положень дослідження (об'єкт, предмет, методи); формування мети; постановка завдань.	до 05.12.2023 р.	14.12.2023 р.
2.	Підготовка 1-го розділу роботи.	до 16.04.2024 р.	25.04.2024 р.
3.	Підготовка 2-го розділу роботи.	до 01.10.2024 р.	10.10.2024 р.
5.	Формування висновків. Оформлення роботи.	до 24.10.2024 р.	31.10.2024 р.
6.	Перевірка роботи на плагіат.	до 14.11.2024 р.	22.11.2024 р.
7.	Попередній захист роботи і рецензування.	до 26.11.2024 р.	02.12.2024 р.

7. Дата видачі завдання – 10.10.2023 р.

8. Термін подачі роботи керівнику – 14.11.2024 р.

9. З вимогами до виконання роботи і завданням ознайомлена _____ Марина ТИВОДАР

10. Керівник _____ Леонід ОРШАНСЬКИЙ

ЗАХИСТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1. Тема : «Підготовка учнів старшої школи до підприємницької діяльності на уроках технологій».

Оцінка за 100-бальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою:

Коротка мотивація захисту:

[illegible]

_____ дата _____ Голова ДЕК _____ підпис _____ прізвище та ініціали

Секретар ДЕК _____

підпис _____

прізвище та ініціали _____

АНОТАЦІЯ

Тиводар М.М. Підготовка учнів старшої школи до підприємницької діяльності на уроках технологій. – Рукопис.

У магістерській роботі проаналізовано необхідність формування готовності учнів старших класів до підприємницької діяльності, розкрита специфіка навчання школярів підприємництву, запропоновані форми і методи вивчення основ підприємництва на уроках технологій. У Бедевлянському ліцеї Тячівського району Закарпатської області здійснена експериментальна апробація методики викладання предмету «Основи підприємництва» та складання індивідуальних бізнес-планів із використанням методу проєктів. Доведено ефективність педагогічних умов навчання основам підприємництва на уроках технологій. Практичне значення магістерської роботи полягає у визначенні та обґрунтуванні педагогічних умов ефективного навчання старшокласників основам підприємництва в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: основи підприємництва, уроки технологій, метод проєктів, бізнес-планування, учні старших класів, заклад загальної середньої освіти.

SUMMARY

Tyvodar M.M. Preparation of high school students for entrepreneurial activity in technology lessons. – Manuscript.

The master's thesis analyses the need to develop the readiness of high school students for entrepreneurship, reveals the specifics of teaching entrepreneurship to students, and suggests forms and methods of studying the basics of entrepreneurship in technology classes. In the Bedevlyan Lyceum of the Tyachiv district of the Transcarpathian region, the methodology of teaching the subject «Fundamentals of Entrepreneurship» and drawing up individual business plans using the project method was experimentally tested. The effectiveness of the pedagogical conditions for teaching the basics of entrepreneurship in technology lessons has been proven. The practical significance of the master's thesis is to identify and substantiate the pedagogical conditions for effective teaching of the basics of entrepreneurship to high school students in modern general secondary education.

Keywords: basics of entrepreneurship, technology lessons, project method, business planning, high school students, general secondary education institution.

ЗМІСТ

ВСТУП	2
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	5
1.1. Необхідність формування якостей підприємця в учнів старших класів	5
1.2. Педагогічна система й умови підготовки старшокласників до підприємницької діяльності	14
1.3. Особливості організації занять з основ підприємництва в закладі загальної середньої освіти	21
Розділ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ	27
2.1. Стан і рівень підготовки старшокласників до підприємницької діяльності на уроках технологій	27
2.2. Метод проєктів як ефективна технологія формування готовності школярів до підприємницької діяльності	33
2.3. Педагогічні умови підготовки старшокласників до підприємни- цької діяльності на уроках технологій	44
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	65

ВСТУП

Одним із пріоритетних напрямів сучасної освіти є навчання старшокласників основам підприємництва як базового компонента економічного виховання учнівської молоді, її орієнтації в умовах ринку, формуванні економічної культури й освіченості. Необхідність підготовки школярів до підприємницької діяльності сьогодні є очевидною, адже володіння знаннями і способами виконання підприємницьких функцій сприяє підвищенню конкурентоспроможності випускників на ринку праці, забезпечення готовності до відкриття власної справи.

Все це вимагає від системи профільної середньої освіти створення нових напрямів в навчанні та вихованні, які дозволяють при бажанні учнів включитися в цивілізовані форми ринкових відносин. Як відомо, сьогодні підприємництво є одним із найважливіших чинників розвитку економіки з ринковим механізмом господарювання, без якого не може бути забезпечено її входження в світову економіку як рівноправного суб'єкта. У цих умовах підприємницька діяльність є достатньо привабливою для сучасної молоді. Численні соціологічні опитування свідчать, що більше половини випускників школи виявляють бажання відкрити власну справу, а не працювати за наймом. Із підприємництвом вони пов'язують своє майбутнє фінансове благополуччя, можливість самореалізації й економічну незалежність.

Однак ситуація, що склалася в підготовці школярів до підприємницької діяльності не відповідає сучасному соціальному замовленню. Визнання суспільної й індивідуальної потреби в формуванні особистісного потенціалу випускників школи, необхідного для активної соціальної та господарської діяльності, започаткування власної справи, не супроводжується масовим включенням в цілі закладів освіти такої важливої установки, як формування в учнів готовності до реалізації основних функцій суб'єкта діяльності в галузі підприємництва.

Сьогодні заклад профільної середньої освіти не може стояти осторонь від підготовки висококваліфікованих кадрів для ринкових структур. Реформи створили передумови для переходу до навчання за вибором, надали вчителю, учню, сім'ї можливість обирати вид закладу освіти й освітню програму. Нині здійснюється процес оптимізації мережі закладів загальної середньої освіти та форм і напрямів здобуття профільної освіти, їх глибока диференціація, організовуються профільні економічні класи тощо.

Аналіз науково-педагогічної літератури (З. Варналій, М. Вачевський, О. Земка, В. Кулішов, В. Мадзігон, Т. Назаренко, Н. Овсяк, О. Падалка, Н. Пасічник, І. Пронікова, І. Радіонова, О. Т. Шпак) підтвердив підвищену увагу учених-педагогів й економістів щодо важливості формування економічної грамотності, культури та підприємливості здобувачів загальної середньої освіти, створення умов для реалізації економічних знань під час розроблення бізнес-проектів тощо.

Отже, формування готовності учнівської молоді до адаптації в нових соціально-економічних умовах, набуття ними відповідних економічних знань й умінь поряд із розвитком особистісних якостей, необхідних для підприємницької діяльності, – одна з нагальних суспільних потреб, для задоволення якої в школах відкриваються профільні класи, зорієнтовані на підготовку фахівців, затребуваних в ринковій економіці, активізується освітній процес у старших класах економічного профілю, здійснюється процес вивчення основ підприємництва на уроках технологій. Актуалізація зазначеної проблеми зумовила обрання теми магістерської роботи: **«Підготовка учнів старшої школи до підприємницької діяльності на уроках технологій»**

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування готовності учнів старших класів до підприємницької діяльності на уроках технологій, що зумовило реалізацію **таких завдань:**

– виявити особливості формування підприємницьких здібностей учнів старших класів;

- визначити напрями підготовки старшокласників із основ підприємництва на уроках технологій;

- охарактеризувати методику, розкрити форми і методи формування в учнів економічних знань й умінь організації підприємницької діяльності на основі методу проєктів;

- визначити й підтвердити ефективність педагогічних умов підготовки старшокласників до підприємницької діяльності на уроках технологій.

Об’єкт дослідження: освітній процес у закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування готовності старших школярів до підприємницької діяльності на уроках технологій.

Теоретичне значення полягає у розкритті сутності та змісту навчання підприємницької діяльності учнів старших класів на уроках технологій.

Практичне значення магістерської роботи полягає у визначенні й обґрунтуванні педагогічних умов, які підвищують ефективність організації економічної освіти старшокласників в умовах технологічної підготовки до майбутньої трудової діяльності у сфері матеріального виробництва.

Апробація результатів. Основні положення та результати магістерського дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри технологічної та професійної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, а також доповідалися на XI Міжнародній науково-практичній конференції викладачів та студентів факультету фізики, математики, економіки та інноваційних технологій «Актуальні проблеми сучасної науки» (тема доповіді: «Щодо необхідності підготовки майбутніх учителів технологій у галузі підприємництва»).

Структура: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (78 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 67 друкованих сторінок, з яких 55 – основного тексту. Робота містить 4 таблиці.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Необхідність формування якостей підприємця в учнів старших класів

Перехід України на початку 90-х рр. ХХ ст. до ринкових відносин спричинив різке загострення проблеми підготовки функціонально грамотних, професійно мобільних фахівців, здатних швидко адаптуватися до мінливого соціального та виробничого середовища. Як відомо, сьогодні підприємництво є одним із найважливіших чинників розвитку економіки з ринковим механізмом господарювання, без якого не може бути забезпечено її входження у світову економіку в якості рівноправного суб'єкта. Все це вимагає від системи вітчизняної освіти створення нових напрямів у навчанні та вихованні, які дозволяють при бажанні учнівській молоді включатися в цивілізовані форми ринкових відносин. Необхідність підготовки учнів до підприємницької діяльності сьогодні досить очевидна. Володіння знаннями і способами виконання підприємницьких функцій сприяє підвищенню конкурентоспроможності випускників шкіл на ринку праці, забезпечення готовності до відкриття власної справи, а не лише працевлаштування як найманого працівника.

У таких умовах підприємницька діяльність є досить привабливою для молоді. Соціологічні опитування свідчать, що більше половини випускників бажають організувати власну справу, а не працювати за наймом. Із підприємництвом вони пов'язують майбутнє фінансове благополуччя, можливість самореалізації, економічну незалежність [11]. Так, зокрема, результати опитування 324 випускників закладів загальної, професійно-технічної та фахової передвищої освіти, проведені Н. Пасічник, свідчать, що переважна більшість учнівської молоді (79,5 %) пов'язує своє майбутнє з

підприємницькою діяльністю. При цьому 52,3 % мріють стати власниками малих приватних підприємств, а 27,4 % – працювати на таких підприємствах. Водночас свою підготовленість до підприємницької діяльності випускники закладів освіти оцінюють достатньо низько – на рівні 14,5% (у закладах загальної середньої освіти) та 17,8% (у закладах професійної освіти). В ході опитування також з'ясувалося, що в закладах освіти, де немає підготовки з основ підприємництва, 69,1 % респондентів виявили бажання її отримати [60].

Однак ситуація, що склалася з підприємницькою підготовкою учнів не відповідає сучасному соціальному замовленню. Визнання громадської й індивідуальної потреби в формуванні у випускників особистісного потенціалу, необхідного для активної соціальної і господарської діяльності, започаткування власної справи, не супроводжується масовим включенням в цілі освітніх установ такої установки, як формування в учнів здатності і готовності до реалізації основних функцій «суб'єкта діяльності», в тому числі і в сфері підприємництва [12, с. 2].

Сьогодні школа не має стояти осторонь підготовки висококваліфікованих кадрів для ринкових структур. Демократичні реформи створили передумови для переходу до утворення за вибором, надали вчителю, учню, сім'ї можливість вибирати вид навчального закладу і освітню програму. Нині здійснюється процес реформування мережі закладів освіти і форм її здобуття, їхня глибока диференціація, організовуються профільні економічні школи, коледжі; ліцеї, бізнес-класи. Одним із пріоритетних напрямів сучасної освіти є навчання учнів основам підприємництва як базового компонента економічної підготовки учнівської молоді, її орієнтації в ринкових умовах і як результат – формування економічної культури.

Адаптація учнівської молоді в умовах соціально-економічних трансформацій потребує набуття для цього відповідних економіко-правових знань й умінь поряд із розвитком особистісних якостей, необхідних для підприємницької діяльності. Це одна з нагальних суспільних потреб, для задоволення якої в закладах загальної середньої освіти відкриваються профільні

економічні класи, зорієнтовані на пропедевтичну підготовку майбутніх фахівців, затребуваних в ринковій економіці, активізується потенціал і можливості профільного навчання, де вводяться нові предмети з економіки, розробляють відповідні навчально-методичні посібники тощо.

Від учнівської молоді, яка сьогодні вступає в життя, потрібні: по-перше, здатності до професійного самовизначення та здійснення життєдіяльності в постійно мінливій умов; по-друге, вміння проводити об'єктивний аналіз соціокультурної й економічної ситуації в країні, здійснювати проєктно-програмну діяльність, спрямовану на формування нових джерел ресурсів, постійно напружено працювати для створення «острівців стабільності» в сенсі організації своїми силами виробництва, розвитку сфери послуг, що гарантують працевлаштування та створення додаткових робочих місць [41, с. 20]. Іншими словами, необхідна планомірна й оперативна робота у царині підприємницької підготовки учнівської молоді. Фактично саме цю потребу фіксує у своїх дослідженнях більшість сучасних учених, які здійснюють наукові пошуки в галузі економічної освіти, професійної орієнтації та професійної підготовки учнів закладів загальної середньої освіти. У стратегічному сенсі мова йде про «підготовку покоління, здатного нарощувати фінансово-економічні, наукові, освітні, соціально-політичні, культурні та духовні ресурси країни» [2, с. 15].

Відзначимо, що майже два покоління економістів, бізнесменів, інших фахівців отримала підготовку в умовах реформування національної економіки країни. Водночас кризові явища, характерні для 1991, 1998, 2008 років, переконливо свідчать, що одних знань, умінь і навичок економічної діяльності не достатньо. Потрібно ще й підприємницька підготовка, тобто формування здібностей до проєктної діяльності, оперативного коригування планів і програм, динамічного нарощування нових знань, умінь і навичок, здатності прогнозувати наслідки своєї економічної діяльності.

Існують різні трактування змісту поняття «підприємницька діяльність». Так, на думку М. Вачевського і В. Мадзігона, «підприємницька діяльність – це успішний політ думки, спрямований на створення реальних і водночас

ексклюзивних речей» [11, с. 4]. В. Жалобна та Л. Медведчук розкривають сутність підприємницької діяльності як процес вивчення існуючих товарів і виробництво більш сучасних [19]. На нашу думку, підприємницька діяльність учнівської молоді (мова йде передовсім про старшокласників) – це проєктно-практична діяльність творчого характеру, яка спрямована на створення суб'єктивно нових джерел ресурсів із метою отримання різного роду прибутку за умов дотримання високого рівня моральної й економічної культури. Для того, щоб підприємницька діяльність учнів розвивалася успішно, їм необхідно робити спроби виробляти товари високої якості в межах шкільних навчальних майстерень. Для зацікавленості споживачів учні повинні реалізовувати свій товар за цінами, нижчих за ринкові. При виконанні цих вимог товар буде користуватися великим попитом.

В останні роки терміни «підприємець», «підприємництво», «підприємницька діяльність» все частіше з'являються в наукових статтях і дослідженнях, використовуються в програмах, підручниках, навчальних посібниках. Однак чіткий зміст і сутність цих понять так і не визначено. Тим часом правильне їх визначення є необхідним і важливим, оскільки без них неможливо створити певну ефективну систему підготовки до підприємницької діяльності.

Зазначимо, що поняття «підприємець», в історичній ретроспективі постійно трансформувалося та змінювало свій зміст. На різних етапах історичного розвитку підприємець вважався: 1) організатором парадів і музичних вистав; 2) особою, яка відповідає за виконання масштабних проєктів; 3) людиною, що діє в умовах ризику; 4) особою, що уклала з державою контракт, вартість якого узгоджена заздалегідь; 4) людиною-новатором, створює щось нове у виробництві, технології, продукті [8, с. 23].

Більшість визначень підприємництва та підприємницької діяльності, що пропонуються вітчизняними вченими, засновані на компіляції ранніх дефініцій і часто не містять особистісної складової. Характерно, що позиція дослідників, які намагалися сформулювати й обґрунтувати зміст понять «підприємець», «підприємництво», «підприємницька діяльність», не є позицією власне самих

підприємців. Останні вважають, що вчені не враховують факт, за яким підприємець чимало часу присвячує проєктуванню майбутньої діяльності, роботі над ідеальним бізнес-планом. Ще один аспект, що залишається поза увагою і не знаходить відображення в сучасних трактуваннях зазначених понять – це фактор наявності (або відсутності) моральної складової. Так, наприклад, І. Пронікова зазначає: «Підприємець – людина, яка йде на ризик при створенні нової організації або при реалізації нової ідеї, продукту або послуг» [65, с. 343]. Цей ризик і надає діяльності справжнього підприємця ні з чим не порівняну привабливість «гострої економічної гри».

Нам імпонує визначення, запропоноване О. Набокою, який *підприємницькою діяльністю розуміє проєктно-практичну діяльність людини, спрямовану на створення нових джерел ресурсів з метою отримання різного роду прибутку та здійснювану в контексті високої моральної культури* [51, с. 26]. По суті, *бути підприємцем означає бути успішним в проєктуванні творчих починань і досягненні в цій діяльності реальних позитивних результатів, які не суперечать моральним імперативам людини і суспільства.*

Практика підготовки учнівської та студентської молоді до самостійної підприємницької діяльності переконливо доводить ефективність такої форми роботи, як розроблення проєктів власної справи, їхня практична реалізація та рефлексія отриманих результатів. На думку А. Макаренка, «праця – основне джерело матеріального і духовного багатства суспільства, головний критерій соціального престижу людини, його священний обов’язок, фундамент особистісного розвитку» [47, с. 219]. Грамотно здійснюване трудове виховання, що передбачає безпосередню участь учнів у продуктивній, суспільно корисній праці є ефективним чинником громадянського становлення, морального й інтелектуального формування особистості. «Як би не склалася подальша доля випускників школи, трудові вміння та економічний досвід будуть потрібні їм в будь-якій сфері діяльності», – наголошує [5, с. 13].

Від рівня трудової підготовки й особистого вкладу людини в спільну справу залежить матеріальний добробут. У зв’язку з цим З. Варналій у підруч-

нику «Основи підприємницької діяльності» цитує Цицерона: «Саме виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до праці життя» [8, с. 21]. Одне з найважливіших завдань навчальної підприємницької діяльності полягає в формуванні товариських відносин, почуття спільності і взаємної вимогливості в учнівському середовищі. З цього приводу А. Макаренко зазначав: «Тільки участь в колективній праці дозволяє людині виробити правильне, моральне ставлення до інших людей – споріднену любов і дружбу по відношенню до всякого трудящого, обурення й осуд по відношенню до людини, що ухиляється від праці» [47, с. 215].

Праця як ключовий виховний чинник сприяє життєвому та професійному самовизначенню. Незважаючи на багатогранність виховного значення учіння, воно, головним чином, пов'язане з розумовою діяльністю і здебільшого формує інтерес до інтелектуальної праці. Слід зазначити, що велика кількість учнів після закінчення школи впливаються в сферу матеріального виробництва. Для здійснення їхньої професійної орієнтації, доцільно використовувати організацію різних видів суспільно корисної, продуктивної праці, щоб учні мали змогу спробувати свої сили та здібності в різних сферах діяльності. У цьому сенсі слід згадати думки А. Макаренка про те, що «виховання не тільки має розвинути розум людини та дати йому значний обсяг відомостей, але має запалити в ньому спрагу серйозної праці, без якої життя його не може бути ні гідним, ні щасливим» [47, с. 224].

Виходячи зі змістової структури поняття «готовність до підприємницької діяльності», що містить психологічний, інтелектуальний та процесуальний компоненти, та запропонованої системи підготовки до неї учнів, в такий же спосіб можуть бути розглянуті й **компоненти готовності учнів до підприємницької діяльності**. До *психологічного компоненту* можна віднести: 1) спрямованість на підприємницьку діяльність; 2) здатність до підприємницької діяльності; 3) мотивацію і ступінь зацікавленості в підприємницької діяльності; 4) самостійність. *Інтелектуальний компонент* визначає рівень знань учнів про економічні, соціальні, правові та етичні основи

і категорії підприємницької діяльності. *До процесуального компоненту* слід віднести комплекс умінь, які допомагають успішно включитися в підприємницьку діяльність і брати в ній активну участь. Це, зокрема, організаторські, комунікативні, творчі й управлінські вміння.

Аналіз наукової літератури [1; 5; 12; 21; 31; 38; 44; 58; 73] дозволив схарактеризувати сутність вище зазначених *умінь, характерних для підприємницької діяльності*:

1) *організаторські вміння* – це вміння планувати діяльність; досягати запланованих результатів діяльності; доводити розпочату справу до логічного завершення; раціонально використовувати наявні ресурси (засоби виробництва, час, ресурси та ін.);

2) *комунікативні вміння* – це вміння встановлювати контакт із людьми; виявляти активність в спілкуванні; прагнути до взаємодії, співпраці; враховувати інтереси інших людей; демонструвати повагу до інших думок та ідей, прагнення до діалогу, толерантність;

3) *творчі вміння* – здатність до нестандартного підходу, новаторства в підприємницькій діяльності; прагнення здійснювати пошук нових можливостей в організації власної справи; здатність до експериментування; бажання освоювати нові технології;

4) *управлінські вміння* – характеризують здатність приймати управлінські рішення та розв'язувати проблеми в ситуаціях невизначеності; вміння отримувати і використовувати необхідну інформацію; вміння поєднувати ризик і розважливість; вміння розподіляти функції серед учасників колективної діяльності; вміння координувати й організовувати роботу колективу, вести облік і контроль виконання ухвалених рішень та визначених завдань; здатність прогнозувати перспективи підприємницької діяльності та попереджати можливі негативні наслідки від неї.

Відтак, навчальна підприємницька діяльність, організована в закладі загальної середньої освіти, зокрема в процесі навчання технологій, є доцільною, адже активно впливає на розвиток творчих здібностей та виявляє потенційні

можливості школяра, виховує його як підприємливу особистість. Підготовка людини до професійної діяльності завжди була важливим соціально-педагогічним завданням, від вирішення якого багато в чому залежить рівень економічного і культурно-технологічного розвитку суспільства. Водночас, на жаль, у науковій літературі відсутні обґрунтовані уявлення про цілі та завдання, роль і місце підготовки учнів до підприємницької діяльності в умовах загальної середньої освіти. Все це ускладнює дотримання єдиних підходів до визначення її змісту. Крім того, аналіз наукової літератури та вивчення стану підготовки школярів до підприємницької діяльності уможливив виявлення низки **суперечностей** між:

1) наявністю в учнівської молоді чітких і стійких потреб, мотивів та інтересів, спрямованих на активне включення в систему сучасних соціально-економічних відносин, і відсутністю необхідного рівня економічної готовності майбутніх суб'єктів підприємницької діяльності;

2) спрямованістю сучасної учнівської молоді щодо вибору найбільш затребуваних професій на ринку праці та недостатнім рівнем їх особистої готовності до здобуття цих професій;

3) об'єктивною необхідністю у здійсненні підготовки старшокласників до підприємницької діяльності та нерозробленістю науково обґрунтованих змісту та методики її реалізації в умовах закладу загальної середньої освіти;

4) потенційними можливостями підготовки учнів до підприємницької діяльності та відсутністю науково обґрунтованих рекомендацій з організації цього процесу.

Із виявленої низки суперечностей впливає проблема дослідження: визначити та обґрунтувати педагогічні умови вдосконалення процесу формування готовності старшокласників до підприємницької діяльності в умовах сучасного закладу загальної середньої освіти.

Отже, підготовка учнів старших класів до підприємницької діяльності на уроках технологій має ґрунтуватися на набутих знаннях і сформованих практичних навичках з освоєння процесів перетворення і використання

матеріалів, енергії, інформації, об'єктів природного та соціального середовища. Відтак школярі повинні ознайомитися з такими поняттями і категоріями, як: предмет споживання; споживча вартість продукту праці; функціональні та вартісні характеристики продукту, його собівартість; економія сировини, енергії, праці; вплив технологічних процесів на навколишнє середовище і здоров'я людини. Крім того, в процесі вивчення предмета «Технології» учні повинні оволодіти вміннями співвідносити особисті та колективні потреби у проєктуванні та здійсненні підприємницької діяльності.

1.2. Педагогічна система й умови підготовки старшокласників до підприємницької діяльності

Відомо, що ціннісні орієнтири та мотиви забезпечують цілевизначення та проєктування освітньої діяльності, дозволяють визначити пріоритети і критерії освітнього процесу, забезпечити взаємодію учасників педагогічної системи. Практика показує, що педагоги, пов'язані з вирішенням питань підготовки молоді до участі в нових економічних відносинах, вважають за необхідне ввести в перелік концептуальних положень ідею залежності професійного успіху від моральних якостей підприємця. Відповідно до цієї ідеї формується перелік якостей особистості, від яких залежить ефективність господарської діяльності. Ці якості переходять в розряд економічно значущих, оскільки формують образ «людини економічної», заснований на моральних засадах.

Відтак педагогічна система підготовки до підприємницької діяльності має передовсім забезпечити формування у старшокласників таких важливих **якостей особистості** як:

- 1) *організованість* – здатність приведення трудової діяльності в певній системі, що забезпечує досягнення максимально можливого ефекту з урахуванням конкретних умов;

2) *працездатність* – готовність виконувати доцільну діяльність на заданому рівні ефективності впродовж певного часу;

3) *схильність до співпраці* – інтегративну якість особистості, що характеризується прагненням здійснювати спільну діяльність з метою ефективного розв’язання поставлених завдань;

4) *комунікативність* – комплекс індивідуальних якостей особистості, що сприяють розвитку особистого і ділового спілкування з людьми;

5) *воля* – здатність особистості діяти в напрямі свідомо поставлених цілей, долаючи зовнішні та внутрішні перешкоди;

6) *саморегуляція* – систему свідомих актів з управління психікою, спрямованих на досягнення та підтримання необхідного психічного стану;

7) *пошукову активність* – властивість особистості, що проявляється в позитивному ставленні до процесу досягнення нового, до оволодіння способами ефективної діяльності, в мобілізації морально-вольових зусиль по досягненню намічених результатів [46, с. 104].

В умовах сучасного закладу загальної середньої освіти технологічна освітня галузь має значні можливостями забезпечення підготовки учнів до підприємницької діяльності. Адже її зміст передбачає вивчення таких важливих економічних понять, як собівартість, прибуток, доходи, витрати, продуктивність праці, податки, рентабельність тощо. На їх підставі формується «економічна складова» навчання школярів, що утворює певну змістовну лінію, яка потребує відповідного педагогічного забезпечення.

Аналіз навчальної й методичної літератури з економіки [8; 10; 19; 39; 55; 68; 69] та освітянської практики показує, що існуючі зміст, форми і методи навчання школярів основам підприємницької діяльності в структурі технологічної освіти дозволяють сформувати в учнів початковий рівень економічних знань. Однак, на жаль, вивчення економічних засад здійснюється здебільшого з допомогою наочно-ілюстративних методів, поза зв’язком з реальною практикою підприємницької діяльності. Крім того, недостатньо чітко визначено перелік економічних понять, якими повинні оперувати учні;

відсутні спеціальні розділи, що забезпечують цілісне освоєння школярами економічної грамотності; навчання підприємництву зорієнтоване на завданнях сьогодення і не враховує перспективні потреби суспільства і учнів; недостатньо розроблена навчально-методична база; педагоги спорадично використовують сучасні методичні напрацювання, в економічній підготовці школярів переважають пасивні форми і репродуктивні методи навчання, які не дозволяють належною мірою включати учнів в самостійну економічну діяльність і не сприяють формуванню ділових підприємницьких якостей особистості. Все це визначає потребу розроблення адекватної моделі навчання основам підприємництва в процесі технологічної підготовки школярів. У контексті зазначеної проблеми була визначена педагогічна система навчання основам підприємництва в процесі технологічної підготовки школярів як різнобічна та багаторівнева система взаємодії педагогів з учнями, учнів з навчальною інформацією та з навчальною групою (класом) у процесі навчання, в якій учень виступає суб'єктом встановлення інтеграційних зв'язків.

Мета навчання основам підприємництва в процесі технологічної підготовки школярів передбачає формування знань про підприємництво як сфери людської діяльності і початкових практичних умінь застосування цих знань у повсякденному житті, а також виховання поваги до власності, відповідальності, економності, розвитку економічного мислення, культури споживання, підготовки учнів до виконання ролі споживача, виробника та громадянина.

Структура змісту підприємницької підготовки школярів визначається загальними підходами до розвитку освіти як соціально-культурного феномена і покликана відображати дуалізм її цілей та завдань. У зв'язку з цим, навчання підприємництву в системі технологічної підготовки школярів може бути реалізовано на двох **рівнях**: 1) *базовому* (інваріантна складова технологічної підготовки школярів); 2) *спеціальному* (підвищеному – варіативна складова технологічної підготовки школярів). При цьому її базове загальноосвітнє ядро доповнюється варіативними компонентами і, відповідно зі зміною освітніх

парадигм, поступово заміщується новим змістом, коли спеціальне набуває статус провідного і, своєю чергою, стає основою додатковою освітою. «Єдина цільова домінанта й загальна методологія відбору змісту навчання підприємництву спрямовані на розв'язання двоєдиного завдання: з одного боку – побудувати цілісне інваріантне ядро як основу єдиного освітнього простору, а з іншого – забезпечити можливість варіативного навчання з урахуванням індивідуально значущих потреб учнів [9, с. 12].

У запропонованій педагогічній системі основні економічні поняття можуть розглядатися впродовж усього періоду навчання в школі, починаючи з початкових і середніх класів, однак обсяги навчального часу, відведеного на їх вивчення є відносно невеликими. Навчання старшокласників, спрямоване на формування зазначених вище якостей підприємця нами передбачається у межах спеціального навчального модуля «Основи підприємницької діяльності» на уроках технологій.

Навчання старшокласників основ підприємницької діяльності в межах технологічної загальноосвітньої підготовки передбачає вивчення таких *тем*:

Базовий розділ I «Основи підприємництва»

- 1) сутність, цілі, завдання підприємництва;
- 2) сучасні форми підприємницької діяльності;
- 3) види підприємницької діяльності;
- 4) процес прийняття підприємницького рішення;
- 5) підприємницькі розрахунки;
- 6) логіка підприємницької діяльності;
- 7) умови здійснення підприємницької діяльності;
- 8) способи формування підприємницького капіталу;
- 9) діяльність підприємця з відбору, аналізу й реалізації підприємницьких ідей;
- 10) суб'єкти і засоби підприємницької діяльності.

Крім того, з метою забезпечення неперервності вивчення модулю «Основи підприємницької діяльності» передбачається поглиблене

ознайомлення зі специфікою створення та роботи малого підприємства, яке працюватиме у різних галузях вітчизняної економіки:

Спеціальний розділ 2 «Мале підприємство»

- 1) особливості створення малих підприємств в ринкових умовах;
- 2) механізм функціонування малого підприємства;
- 3) регулююча роль ціни на продукцію малого підприємства;
- 4) регулююча роль якості продукції малого підприємства;
- 5) прибуток малого підприємства як основна мета його функціонування;
- 6) виробництво і споживання продукції;
- 7) управління фінансами малого підприємства;
- 8) оцінка фінансового стану малого підприємства;
- 9) ціна та цінова політика малого підприємства;
- 10) маркетинг;
- 11) оподаткування підприємницької діяльності;
- 12) підприємницькі ризики, конкуренція; господарські зв'язки, відповідальність підприємців.

Методи навчання основам підприємництва є системою взаємопов'язаних дій вчителя й учнів, що забезпечує засвоєння змісту базового та спеціального розділів, розвиток інтелектуальних здібностей учнів, оволодіння ними засобами і навичками самостійної навчальної діяльності. Традиційні форми та методи навчання підприємництву можуть бути недостатньо ефективні, оскільки не завжди адекватні структурі підприємницької діяльності. Як зазначає Г. Матукова, «використання методів активного й інтерактивного навчання сприяє реалізації освітніх завдань – від розгляду суперечностей практичного характеру до моделювання реальних проблемних ситуацій» [49, с. 210].

В сучасних умовах, коли нові сфери діяльності виникають і формуються впродовж короткого проміжку часу, необхідно здійснювати підготовку молоді до дій в нових сферах діяльності, де потрібно виконувати комплекс складно організованих робіт, які можуть перебувати на етапі формування, і які навчаються брати участь в їх створенні і розвитку. Це вимагає підвищення

ефективності підготовки учнів на основі доступних, в тому числі імітаційних *форм* діяльності. Моделювання економічних процесів дозволяє підготуватися до створення і розвитку нових об'єктів і сфер діяльності на основі технологій, які складно реалізувати в умовах школи. За своїм педагогічним змістом імітація часто є діловою грою, коли в процесі навчальної діяльності необов'язково отримання реального продукту, а метою навчання виступає набуття досвіду організації і проведення зазначених робіт. В умовах дидактичної гри учні можуть виступати в ролі підприємця, проходячи через різні етапи становлення малого підприємства [49].

Для оцінки ефективності педагогічної системи нами розглядаються якості та психологічні властивості особистості старших підлітків (юнаків), що забезпечують успішність їх подальшої трудової діяльності як підприємця. Рання юність (від 12 – 13 до 15 – 16 років) визначає важливий період в психосоціальному розвитку людини. Вже не дитина, але ще й не доросла людина, підліток стикається з різними соціальними вимогами і новими ролями. У зв'язку з цим, в програму модуля з основ підприємництва повинні бути включені розділи професійної інформації та діагностики, спрямовані на профорієнтацію учнів на підприємницьку діяльність. Як показує досвід, «знання і практичні вміння, набуті школярами в процесі навчання підприємницькій діяльності, сприяють формуванню та розвитку якостей особистості, властивих успішним підприємцям, що своєю чергою зумовлює розвиток їх самоідентифікації [25, с. 49].

Для реалізації процесу навчання підприємницькій діяльності вченими-педагогами [5; 12; 21; 25; 45] визначені організаційні, психолого-педагогічні та виробничі умови, спрямовані на забезпечення спеціальної підготовки школярів:

1. *Організаційні умови* передбачають: планування діяльності з виконання завдань; забезпечення самоврядування, перспективне планування робіт учнями; організацію змагань за участю учнів в розробленні та затвердженні умов їх проведення; включення учнів у навчальну продуктивну діяльність і колективні суспільні відносини.

2. *Психолого-педагогічні умови* передбачають: різноманітність методів виховання на основі розподілу функцій трудової діяльності відповідно до індивідуальних схильностей та інтересів; створення здорової морально-психологічної атмосфери в процесі навчальної та трудової діяльності; наявність ідеї (навчальна і трудова діяльність буде більш успішною, якщо її метою є соціально-культурні цінності загальнолюдського характеру, значущі для суспільства, закладу освіти, сім'ї); організацію взаємоконтролю і стимулювання навчальної діяльності як значущих дій; забезпечення ролі педагога; пріоритет виховних результатів діяльності над предметними; врахування вікових особливостей учнів; цілеспрямована підготовка вчителів технологій в аспекті формування ділової активності.

3. До *виробничих умов* слід віднести: включення учнів в результативне виробництво товарів і послуг; суспільно-значущі об'єкти праці повинні мати певну матеріальну й естетичну цінність; формування особистої відповідальності за виконання завдань тощо.

Аналізуючи умови, які впливають на формування особистості, не можна не враховувати той факт, що зміна соціально-економічної ситуації в країні тягне за собою зміну всіх перерахованих вище факторів. «Для того, щоб жити й успішно функціонувати у високомобільному суспільстві індивід повинен володіти стійким ядром якостей особистості, соціальними і моральними переконаннями. Це визначає необхідність формування активної, самодостатньої особистості, здатної жити в сучасних мінливих соціально-економічних умовах» [5, с. 2]. У зв'язку з цим, однією з важливих психолого-педагогічних умов навчання основам підприємництва виступає формування мотиваційної сфери школярів. Розвитку внутрішньої мотивації сприяє особистісно значуща навчальна діяльність, яка забезпечує формування позитивної зворотного зв'язку, як умови успішного навчання підприємству, розвиток пізнавального інтересу та його перехід в інтерес і навпаки в процесі неперервного навчання і професійного вдосконалення впродовж усього життя.

Шлях розвитку інтересу до навчання лежить через емоції та почуття школяра і багато в чому визначається змістовною стороною навчальної діяльності. У школяра з'являється інтерес до навчання, коли він відчуває себе затребуваним й отримує суб'єктивно нову інформацію. Приходячи на уроки підприємництва, учні мають певний інтерес до цієї діяльності, тому важливо не втратити, а використовувати і розвивати цю якість. Важливою педагогічною умовою є створення на уроках підприємництва ділової атмосфери, максимально наближеною до сучасних соціально-економічних відносин, підтримка оптимізму, доброзичливості та творчості.

Дослідження показало, що в результаті впровадження в освітній процес експериментальної програми навчання за модулем «Основи підприємницької діяльності» отримали розвиток такі важливі для майбутнього підприємця якості учнів, як організованість, працездатність, комунікативність, пошукова активність, а також підвищилися показники сформованості якостей особистості успішного підприємця і значно скоротилася різниця в показниках між різними групами. Окрім того, навчання за експериментальною програмою призвело до розвитку саморегуляції та волі школярів, що дозволило коригувати такі процеси, як суперництво, співробітництво, взаємодію, уникнення конфліктів і пристосування до обставин залежно від сформованості в учнів цих якостей. Досвід показує, що розглянута педагогічна система навчання школярів підприємницькій діяльності в межах технологічної освітньої галузі може бути включена в освітній процес як розділ навчання підприємництву з виходом на спеціальний елективний курс із підготовки майбутніх підприємців у закладах профільної середньої освіти.

На жаль, часто у сучасній школі економічні знання надають учням здебільшого вчителі гуманітарного або природничого циклу, натомість практичну підготовку школярів здійснюють вчителі технологій. Саме технологічна освітня галузь закладає міцну підґрунтя для отримання школярами базових компетенцій з підприємництва та економіки.

1.3. Особливості організації занять з основ підприємництва в закладі загальної середньої освіти

Сьогодні важливо всім вчитися ринковій економіці з її динамізмом, ініціативою, творчістю, умінням перетворювати на реальність чимало цікавих ідей, тому українська школа не може стояти від цього осторонь. Відтак належить знайти оптимальні відповіді на питання про те, що і як потрібно розповідати учням про підприємництво, яким шляхом можна включити його в ринкові відносини тощо. Як зазначав В. Мадзігон: «З крейдою біля шкільної дошки підприємництва не навчити. Навчальний процес слід організувати таким чином, щоб в учнів була можливість реально включитися в різні види підприємницької діяльності, які склалися в країнах зі сталими ринковими відносинами» [45, с. 19].

На основі практичного досвіду, В. Москаленко класифікував й обґрунтував найбільш важливі організаційні форми економічної соціалізації учнівської молоді. Зокрема, це включення в різні навчальні предмети окремих модулів з основ підприємництва, виконання наскрізних міжпредметних підприємницьких проєктів, створення шкільних міні-підприємств, навчально-виробничих комплексів, асоціацій навчальних закладів із метою пошуку замовлень та їх розміщення серед учнів, які спроможні для такої діяльності тощо [27].

Стрижнем навчання підприємницької діяльності старшокласників має стати практико-діяльнісна модель. З цією метою слід використовувати наскрізну індивідуальну технологічну підготовку в формі виконання творчих підприємницьких проєктів. Вони можуть бути розраховані на семестр, рік і більш тривалий термін і виконуватися під керівництвом вчителя технологій невеликими групами учнів. Подібні проєкти цікаві тим, що, по-перше, можуть бути міжпредметні і надпредметні, тобто виконуватися як всередині, так і поза навчальними курсами, тому вимагають знань з різних галузей, яких бракує і яких учні змушені здобувати самостійно або з допомогою вчителя; по-друге, створюють полівікову та поліпрофесійну сферу підприємницької діяльності;

по-третє, дозволяють учасникам проєкту отримати реальний прибуток для створення венчурного капіталу, необхідного для втілення подальших проєктів.

Аспекти цілеспрямованого впливу на розвиток творчого потенціалу школярів розглядаються сучасною психолого-педагогічної наукою давно й доволі успішно. Проєктна діяльність на заняттях строго підпадає під загальне психологічне розуміння діяльності, розкрите в працях Л. Виготського, С. Максименка, В. Моляки, В. Рибалки та ін. Наскрізна індивідуальна технологічна підготовка має на увазі багатоетапне виконання проєкту – від задуму до виготовлення готового виробу (послуги) і реалізації. Підготовка бізнес-плану, його обґрунтування, маркетингові дослідження, конструювання і технологічне проєктування, виготовлення комплектуючих деталей починається на уроках технологій. Це означає, що у процесі навчання технологій учні, виконуючи навчальні завдання, можуть проводити роботу, пов'язану з здійсненням усіх етапів проєкту, зокрема й економічного.

Така організація виконання проєкту дозволяє пов'язати шкільні предмети та елективні курси в єдине ціле, допомагає учням усвідомити важливість кожного з цих дисциплін для формування підприємницької компетентності. В умовах наскрізної індивідуальної технологічної підготовки школярі опрацьовують проєкти з підприємницького боку, тобто розраховують їхню рентабельність, виробляють техніко-економічне планування, визначають собівартість виробленого продукту, здійснюють маркетингові дослідження.

Досить перспективним для підготовки учнів до різноманітних видів підприємницької діяльності є шлях створення при закладах освіти, спільно з Центрами зайнятості, навчально-наукових комплексів. До його складу входять такі структури: 1) сектор підприємництва, чиєю основним завданням є професійне навчання школярів спецтехнологіям і основам підприємництва з надання платних послуг підприємствам, фірмам і населенню; 2) сектор молодіжної практики, у якому безробітні випускники закладів освіти можуть практикувати отримані професійні знання і вчатися оволодівати основами підприємництва з надання різного роду послуг.

Так, наприклад, у м. Калуш Івано-Франківської області створений подібний комплекс, до складу якого також входить постійно діючий ярмарок бізнес-ідей, на який учні й учасники сектора молодіжної практики пропонують і розробляють нові робочі місця; створюють малі підприємства різних форм власності. На цих підприємствах учні проходять технологічну і підприємницьку практику та відточують свою майстерність. Для реалізації підприємницьких проєктів і замовлень, розвитку конкуренції в складі комплексу організована також господарська асоціація закладів освіти з надання різного роду послуг і виробництва конкурентоспроможних товарів. Головним завданням такого Центру є розроблення конкурсних підприємницьких проєктів, пошук і розміщення замовлень, координація дій та організація виконання замовлень і проєктів, навчання практичному підприємництву широкого кола учнівської молоді. При визначенні віку учнів, з якими проводиться підготовка до підприємницької діяльності, в Центрі орієнтуються на стадії «Мотивація, можливості та прагнення особистості» та «Шлях до професії підприємця» і, відповідно, на періоди пробного і реалістичного їх вибору. Виходячи зі сказаного вище, для цієї роботи оптимальним вважається вікова категорія – 14 – 19 років.

В основу роботи з підготовки підлітків до самостійної підприємницької діяльності покладена методологічна схема діяльності, запропонована О. Тополь: «задум – виконання – рефлексія». Вона зазначає, що практично всі проєкти, які учнівська молодь розробляє, передбачають опрацювання кожного з елементів логічного ланцюга проєктування й організації підприємницької діяльності: «ідея – задум – проєкт – програма – бізнес-план – експертиза – діяльність – рефлексія отриманих результатів – внесення корективів в розробку» [74, с. 79].

Відомий фахівець у галузі методики економічної освіти, професор О. Шпак так тлумачить основні елементи підприємницької діяльності:

«1) *ідея* – це вимовлена або оформлена в тексті інноваційна думка;

2) *задум* – це група цілей, заради яких людина збирається що-небудь вжити або зробити;

3) *проект* – це «кидок думкою в майбутнє»; інакше кажучи, це ідеальне уявлення кінцевого результату діяльності – «кінцевий продукт в мисленні», те, що буде досягатися, створюватися або будуватися в майбутньому;

4) *програма* – це чітка послідовність дій, те, як проект буде втілюватися в життя; програма та її розділи відповідають на питання «Як? Яким чином?»;

5) *бізнес-план* – це проект і програма в координатах ресурсів, необхідних і достатніх для їх реалізації; час, терміни, місце, виконавці, гроші, матеріали та ін. – все те, що, будучи укладено в логіку програми, дозволить перевести ідеальний проект в практику життя;

6) *експертиза* – передбачає наявність критеріїв, за якими досліджується проект, програма, бізнес-план; до критеріїв можна віднести такі: термін та умови реалізації; соціальна значущість; новизна й оригінальність; ступінь опрацьованості тощо [77, с. 118].

На жаль, доводиться констатувати, що в підготовці учнів в закладі загальної середньої освіти продовжує домінувати знаннєва парадигма. Старшокласники, які вивчають основи економіки та підприємництва, чимало знають, але практично нічого не здатні зробити в сенсі реальних підприємницьких розробок. Наприклад, чимало учнів легко дають визначення поняттю «маркетинг», перераховують види маркетингових досліджень, але, якщо їм запропонувати визначити, який додатковий ніж традиційний товар має сенс запропонувати, наприклад, відпочивальникам трускавецьких санаторіїв, то вони не зможуть цього зробити. Вони це не зроблять, тому що не здатні самостійно об'єднатися на основі спільного предмета діяльності, не володіють прийомами його проектування, програмування і планування, не здатні займати й утримувати певні позиції і, зокрема, – позиції менеджера та маркетолога.

Відзначимо, що чимало сучасних вчителів не володіють методологією проектування та створення педагогічної системи та проектів діяльнісної спрямованості, не використовують засоби діяльності в тих сферах, до реалізації

в яких здійснюють підготовку школярів. На наш погляд, це неприпустимо, коли мова йде про підготовку до підприємницької діяльності як про процес виключно діяльнісної властивості. Йдеться про набуття учнями різних видів діяльності: проєктувальної, організаційної, управлінської, аналітичної, фінансово-економічної. При цьому «ознайомлення має відбуватися в реальному діловому режимі, за умов професійного супроводу учнів в процесі їхньої проєктно-практичної роботи, що дозволяє відстежити широку групу якостей і здібностей, сприяти їх розвитку» [24, с. 104].

Слід також зауважити на відмінність педагогічної технології, що використовується при здійсненні подібних проєктів, від предметно-класно-урочної системи навчання. Проєктна технологія підприємницької діяльності може бути реалізована поза системою уроків, тобто не враховувати жорстко задані обсяги змісту, що підлягають засвоєнню учнями у відведений час. Такий підхід допускає і навіть передбачає формування учнівського колективу з різним життєвим досвідом, рівнем розвиненості одних і тих же здібностей тощо.

Дедалі більшого значення і складнощів роботи з підготовки школярів до підприємницької діяльності передбачає розширення масштабів аналізу й узагальнення досвіду, накопиченого в останні роки, активної пропаганди і впровадження кращих його зразків. Як пише Р. Гуревич, процес навчання технологій складний і багатогранний. Особливо сьогодні, коли поставлено завдання формування у школярів комплексних технічних, технологічних і екологічних уявлень про виробництво, не просто здійснити вибір раціональних методів навчання [14, с. 6]. Тому сучасні вчителі технологій повинні чітко розуміти, що тривалий час у вітчизняній школі панувала педагогіка репресивного придушення особистості. Тоталітарний лад держави не міг не накласти відбиток на загальний стиль навчально-виховної діяльності вчителя. Сьогодні необхідно змінювати вимоги до процесу педагогічного взаємодії, змістом і кінцевою метою якого має стати особистісно орієнтована, дитиноцентрична педагогіка. Це повинно спричинити певні зміни в характері особистісних структур професіоналів, яким суспільство довіряє своє майбутнє.

Професійна діяльність сучасного вчителя технологій має бути різноаспектною, представляти синтез педагогічної, загальнотехнічної та підприємницької діяльності, підпорядкованої загальним стратегічним цілям і розподіленім у часі рішенням з розв'язання перспективних, поточних і оперативних завдань технологічної освіти школярів.

Розділ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1. Стан і рівень підготовки старшокласників до підприємницької діяльності на уроках технологій

Із метою визначення оптимального змісту і підбору ефективної методики підготовки старшокласників до підприємницької діяльності в умовах технологічної освітньої галузі на базі закладів загальної середньої освіти Тячівського району Закарпатської області нами були проведена серія експериментів, результатом яких стало розроблення й апробація навчальних модулів «Основи підприємництва» та «Мале підприємство». Програми зазначених модулів спрямовані на реалізацію таких функцій: розвивальної, адаптивної та компенсаторної.

В ієрархії названих функцій провідною вважаємо *розвивальну*, оскільки вона передбачає неперервне збагачення творчого потенціалу особистості. *Адаптивна* функція сприяє швидкому й адекватному пристосуванню школяра до зовнішніх умов. Динамічність навколишнього світу, кардинальна зміна економічних підходів у всіх сферах нашого суспільства робить роль цієї функції на сьогоднішній день досить значимою. *Компенсаторну* функцію ми розглядаємо як позитивну у перебудові психології учня, зміні його установки, мобілізації внутрішніх ресурсів.

Пропоновані навчальні модулі розглядаються як мінімум необхідних для випускників школи знань, умінь і навичок для вирішення основних завдань підприємницької діяльності. Виходячи з дидактичних поглядів на методику викладання економічних дисциплін ці завдання вирішувалися в процесі викладання модулів на теоретичних заняттях при органічному поєднанні їх з

практичними вправами, діловими іграми, проєктами, що закріплювали набуті знання і вміння при вивченні навчального матеріалу.

При виборі змісту курсу ми спиралися, по-перше, на загальнометодологічні засади формування змісту загальної середньої освіти, а по-друге, на результати проведеного аналізу ролі підготовки старшокласників для підприємницької діяльності в межах технологічної освітньої галузі.

Виходячи цього, *зміст навчальних модулів «Основи підприємництва» та «Мале підприємство» має забезпечувати:*

1. *Загальноосвітній характер навчального матеріалу.* Це означає, що в зміст модулів включається навчальний матеріал, який повинен розширювати знання школярів, сприяти підвищенню соціальної орієнтації, впливати на формування моральних цінностей особистості, виробляти здатність до самостійного підходу в оцінці явищ дійсності, формувати активну життєву позицію, залучати в економічну й управлінську діяльність творчі сили і задатки.

2. *Громадянську й гуманістичну спрямованість модулів.* Зміст модулів має включати вивчення передового підприємницького досвіду і прогресивного напрямів економічної думки. Формуючи на основі певних поглядів і переконань, школяр вчиться обґрунтовано оцінювати явища дійсності та здійснювати свідомий вибір поведінки. Це сприяє формуванню якостей підприємця, що засновує свою діяльність на наукових, цивілізованих підходах до економіки.

3. *Системоутворювальний характер підбору змісту модулів.* Навчальний матеріал модулів повинен містити базові положення економічної науки, розташовуючи їх в межах єдиної логічної системи, що дозволяє використовувати набуті знання та вміння в реальній підприємницькій діяльності, а також забезпечує можливість неперервного самовдосконалення.

4. *Міжпредметна інтегрованість модулів.* Ефективність економічної освіти та підприємницької підготовки школярів висуває потребу у вивченні

ними інформації з різних галузей знань (економіки, психології, менеджменту, маркетингу тощо), а також використання набутих знань на практиці.

Поставлені цілі та завдання навчальних модулів дозволили розробити такі *вихідні положення*:

1) формування практичних знань й умінь здійснюється з дотриманням основних філософських і дидактичних принципів – «від абстрактного до конкретного», «від простого до складного», «від часткового до загального»;

2) в змісті модулів робиться наголос лише на базові економічні категорії та поняття;

3) принцип наочності реалізується шляхом ілюстрування навчального матеріалу у вигляді моделей, схем, таблиць;

4) при реалізації змісту навчальних модулів застосовується метод проєктів, який реалізується на практиці.

В експериментальній роботі з визначення найефективніших форм і методів формування підприємницьких компетентностей школярів в процесі навчання технологій ми використовували: ділові та рольові ігри, методи дискусії, «мозкового штурму», «асоціацій», публічного обговорення економічних проблем при виготовленні конкретних виробів, інструктажі, роботу у невеликих за чисельністю групах.

Приділяючи особливу увагу практичній діяльності школярів в оволодінні економічними знаннями на уроках технологій ми дійшли висновку про те, що значні потенційні можливості має зміст навчального модуля «Основи підприємництва». Спочатку нами було запропоновано тести для перевірки здібностей старшокласників до підприємницької діяльності й аналізу практичних знань учнів (Додаток 1, 2.).

У методиці навчання підприємницькій діяльності наводяться структура і порядок розроблення бізнес-плану малого підприємства з короткими коментарями. Як приклад розглянемо роботу учня за деякими з розділів зазначеної методики. Так, наприклад, при проєктуванні необхідно скласти опис

продукту чи послуги, яку передбачається запропонувати майбутнім покупцям. Для цього учням пропонується відповісти на такі запитання:

- 1) які потреби покликаний задовольнити готовий до виробництва продукт (послуга);
- 2) особливості та відмінні якості продукту, які дозволять надати перевагу перед товарами (послугами) конкурентів;
- 3) наявність патентів або авторських свідоцтв, що захищають особливості проєктованого товару (послуги), технології;
- 4) чи є наочне зображення виробів, отриманих за допомогою нових технологій (фотографії, малюнки);
- 5) яка приблизна оцінка реалізаційної ціни продукту (послуги) і витрат, яких потребує його виробництво;
- 6) приблизна величина прибутку, який буде приносити кожна одиниця продукту;
- 7) характеристика якості продукту, переваги його дизайну, упаковки;
- 8) організація сервісу продукту (якщо це технічний виріб) [24, с. 109]

Далі, важливим є оцінка ринку збуту продукту. Для проведення якісної оцінки ринку збуту учням пропонується оцінити такі компоненти:

- 1) умови постачання, виробництва і збуту продукції;
- 2) потенціал своїх можливих конкурентів;
- 3) джерело отримання інформації [28, с. 772].

Наступним важливим кроком є аналіз потенційних можливостей покупців і визначення приблизної реалізаційної ціни продукції в умовах конкуренції. Після цього можна приступати до реалізації на практиці заходів, що дозволяють використовувати ці дані на користь підприємства [28].

Важливе місце в теоретичній і практичній роботі займає стратегія маркетингу. Для її визначення необхідно описати схему розповсюдження товарів, методику визначення цін на товари, очікуваний рівень рентабельності на вкладені кошти, методи організації реклами, методи стимулювання продажів тощо [21].

Особливе місце в цій методиці належить розділу «План виробництва». Цей розділ безпосередньо пов'язаний з досліджуваним в технологічній освітній галузі матеріалом з виробництва тієї чи іншої продукції, тому методика роботи в цьому розділі має велике значення для формування загальнотехнологічної культури і компетенції старшокласників.

При роботі з даним розділом учням необхідно вивчити місце виробництва товарів на підприємстві, необхідні для цього виробничі потужності, характеристику постачальників і необхідного обладнання. Дані цього розділу наводяться в перспективі на 2 – 3 роки наперед, а для великих підприємств і на 4 – 5 років. При цьому рекомендується співставити схему виробничих потоків безпосередньо на підприємстві, на якому має бути наочно показано: 1) звідки і як будуть надходити на підприємство всі види сировини і комплектуючих виробів; 2) в яких цехах і як вони будуть перероблятися в продукцію; 3) як і куди ця продукція буде поставлятися з підприємства. При цьому, рекомендується включити в бізнес-план спеціальні розрахунки, що надають змогу визначити термін окупності вкладень. Формули цих розрахунків можна знайти у відповідних довідкових посібниках [68, с. 55].

Наведена вище методика роботи зі складання бізнес-плану допомагає учням не тільки навчитися його розробляти, а й оволодіти достатньо значним обсягом підприємницьких знань й умінь. Ми спробували оцінити ефект використання вищезазначеної методики як в плані засвоєння школярами навчального матеріалу, так і в плані формування у них навичок практичної роботи у підприємницькій сфері. Для визначення такого ефекту ми провели спеціальне дослідження. Суть його полягало у виявленні ступеня збільшення знань і вмінь учнів при використанні розробленої нами методики складання бізнес-плану в порівнянні з традиційним навчанням.

Отже, було зроблено порівняння двох паралельних класів (10-ті класи) Бедевлянського ліцею Тячівського району Закарпатської області за результатами навчання впродовж року. В експериментальному класі здійснювалося вивчення основ підприємництва з використанням наведеної

вище методики. У контрольному класі здійснювалося те ж саме навчання, але без використання зазначеної методики. На початку і наприкінці навчального року були зроблені зрізи рівня економічних знань учнів обидвох класів, а також оцінено ступінь розвитку практичних навичок з виконання підприємницьких проєктів. Отримані результати наведено в таблицях 2.1 та 2.2.

Таблиця 2.1

Результати вивчення модуля «Основи підприємництва» на уроках технологій учнями 10-х класів Бедевлянського ліцею

Рівень теоретичних знань (кількість учнів у %)		
Класи	На початку навчального року	Наприкінці навчального року
Контрольний клас (18 учнів)	52,5%	62,6%
Експериментальний клас (21 учень)	50,0%	68,7%

Таблиця 2.2

Практична робота зі складання бізнес-плану учнями 10-х класів Бедевлянського ліцею (розвиток підприємницьких навичок)

Класи	Рівень розвитку практичних навичок		
	низький	середній	високий
	Кількість учнів у %		
Контрольний клас (18 учнів)	14,3	57,1	8,3
Експериментальний клас (21 учень)	37,5	54,2	28,6

Як видно з таблиці 2.1, рівень економічних знань на початку навчального року був практично однаковий в експериментальному і контрольному класах. Наприкінці навчального року в обидвох класах відбулося підвищення рівня знань, проте, по-різному: якщо в контрольному класі таке підвищення склало 9,6 %, то в експериментальному воно стало на рівні 16,7 %, що майже в два рази вище. Проведений додатковий статистичний аналіз свідчить, що відмінність в підвищенні рівня знань у контрольній і експериментальних групах достовірно на 0,1% рівня значимості.

Аналіз отриманих даних за таблицею 2.2 приводить нас до висновку про те, що велике зрушення нам вдалося досягти у сфері розвитку практичних навичок учнів. Результати оцінки рівня практичних навичок в експериментальній і контрольній групі не тільки сильно відрізняються – вони принципово різні: якщо в контрольному класі розвиток практичних навичок складання бізнес-плану у більшості учнів залишається на середньому рівні, то в експериментальному класі більшість учнів демонструє високий рівень розвитку практичних навичок.

Таким чином, можна констатувати, що розроблений нами зміст навчальних модулів дозволив реалізувати поставлені завдання з підготовки учнів до підприємницької діяльності на уроках технологій. Це твердження ґрунтується на тому, що результати проведених експериментів однозначно показують значне збільшення економічних знань і умінь їх застосовувати на практиці. Окрім того, використання розробленої нами методики роботи зі складання бізнес-плану допомагає учням не лише навчитися складати такий план, а й опанувати досить значний обсяг підприємницьких знань і вмінь, що й доводить проведене нами експериментальне дослідження.

2.2. Метод проєктів як ефективна технологія формування готовності школярів до підприємницької діяльності

Констатувальний етап педагогічного експерименту показав, що запропоновані нами навчальні модулі з підприємницької підготовки школярів на уроках технологій дозволяють повноцінно засвоїти їх зміст при використанні, зокрема, й традиційних методів навчання. Водночас значні можливості для інтенсивного оволодіння навчальним матеріалом надає метод проєктів. Однак, використовуючи на практиці метод проєктів зі школярами, ми зіткнулися з досить серйозною проблемою, пов'язаною з відсутністю досвіду використання цього методу в освітньому процесі вчителями технологій, і, як наслідок, – з

низькою ефективністю проєктного методу для засвоєння запропонованого матеріалу.

Метод проєктів – це інноваційна система навчання, технологія та гнучка модель організації освітнього процесу, зорієнтована на творчу самореалізацію особистості учня [37]. Під навчальним творчим проєктом нами розуміється самостійно розроблений та виготовлений виріб чи послуга, починаючи від виникнення ідеї, генерування шляхів її реалізації до впровадження, виконане під контролем і консультуванням вчителя. Метод проєктів тісно пов'язаний з формуванням як загальної, так і економічної культури. Однак, лише «оволодівши загальною культурою, яка гуманістичну, наукову і технологічну складов, школярі зможуть визначити свою особисту і соціальну ідентифікацію, зрозуміти світ, адаптуватися до нього і активно брати участь в його житті» [13, с. 141].

Сучасна освіта має здійснювати підготовку нової формації людей, які органічно увіллються до всесвітньої спільноти та в подальшому розвинуться як особистості й розвинуть суспільство. Одне із завдань освіти, яке є домінуючим в створенні справедливого світу, полягає в тому, щоб усім без винятку дати можливість проявити свої таланти і підприємницький потенціал, а це немислимо без самого пізнання, якому сприяють внутрішні зусилля, засновані на знаннях, роздумах, досвіді та самокритиці. На мою думку, саме метод проєктів лежить в основі розвивального навчання, формування готовності старшокласників до здійснення підприємницької діяльності на уроках технологій.

Однак, при використанні методу проєктів, вчителю технологій, на думку А. Цини, слід уникати таких *проблем*:

1. *Спрощеного трактування проєкту*. Необхідно мати на увазі, що сама по собі реалізація проєктів на уроках технологій, особливо якщо вона спрощена, не розвине в повній мірі творче мислення, не створить мотивації до навчання, не прищепить навички самоосвіти, саморозвитку та самоаналізу

школяра, тим паче не стане алгоритмом, що автоматично приведе до розвитку творчої особистості.

2. *Догматизму*. Метод проєктів не має розглядатися як єдиний засіб навчання, бо необхідний власне індивідуальний підхід, урахування місцевих, а часто і національних особливостей (все це може і повинно бути включено в проєкт). Лише серйозна методична підготовка вчителів технологій дозволить зробити цей метод перспективним і результативним.

3. *Вузького «технологіоцентризму»*. Слід враховувати необхідність здійснення міждисциплінарних проєктів, тоді цінності, гідні поширення, використовуватимуть ідеї й інформацію з різних предметів, що неминуче приведе до зміцнення міжпредметних зв'язків й усвідомлення того, що в реальному житті учням доведеться стикатися саме зі складними проблемами.

4. *Перебільшеного оптимізму*. Безумовно, метод проєктів відкриває нові позитивні можливості, однак, якщо вчитель технологій буде використовувати неправильну методику проведення занять і підтримувати лише індивідуальні проєкти, в окремих учнів може розвинутися індивідуалізм. Тому правильніше більшу увагу приділяти колективним проєктам [76, с. 18].

Серйозна самотійна робота і час – це дві перепони, які стоять на шляху широкого впровадження методу підприємницьких проєктів на уроках технологій. Існуюча система освіти й організація освітнього процесу за своєю суттю є доволі консервативними. Більшість вчителів технологій відчують себе найбільш комфортно в обстановці, яку вони добре знають і до якої звикли. Щоб метод проєктів став ефективним, потрібні не лише захоплені вчителі, а й підтримка адміністрації школи. Чимало починань над проєктами призупиняються, бо керівники закладів освіти повертаються до традиційних шляхів і методів управління. Вчителю важко проявити свої кращі якості, якщо він не відчуває, що йому довіряють і до його думки прислухаються. У зв'язку з цим, у педагогів необхідно розвивати навички, необхідні для успішної реалізації методу проєктів [55, с. 53].

Вчителів технологій слід підбирати підприємницькі проєкти, які посправжньому цікавлять школярів. Дійсно, вже пора перейти від концепції «навчання будь-чому» до вивчення конкретних речей, які цікавлять учнів і мотивують до здійснення підприємницької діяльності. У цьому сенсі інноваційна проєктна педагогіка є перспективною.

Відтак вчитель має стати лідером у впровадженні підприємницьких проєктів на уроках технологій. Для цього, на думку Н.Пасічник, йому необхідно вибудувати таку стратегію:

- залучати учнів у процес розв’язання проблем, використовуючи основні дидактичні методи, і передовсім – метод контролю якості навчання;
- поділитися з учнями інформацією, завдяки якій виникне мотивація до здійснення творчої діяльності;
- розвивати вміння і навички роботи в колективі, які допоможуть учням вирішувати проблеми і виходити з конфліктних ситуацій, проявляючи при цьому терпимість і повагу до інтересів інших;
- прагнути стати лідером дітей, тому нормою мають бути не поблажливі стосунки з учнями, а партнерські; слід навчитися поважати позицію кожного старшокласника, надавати йому можливість діяти самостійно і навіть ризикувати, проявляючи при цьому справедливість і розуміння [60].

Метод проєктів поступово вдосконалюється, а накопичений досвід дозволяє поглиблювати й уточнювати його теоретичну і практичну базу. Так, на думку А. Цини, основними завданнями проєктної діяльності старшокласників на уроках є такі:

- навчання плануванню проєктної діяльності (учні повинні вміти чітко визначити мету, описати основні кроки з досягнення поставленої мети проєкту, концентруватися на досягненні цієї мети впродовж усієї роботи);
- формування навичок збору та обробки інформації, матеріалів (учні повинні вміти вибрати відповідну інформацію і правильно її використовувати);
- уміння аналізувати, що передбачає застосування креативності та критичного мислення;

- уміння складати письмовий звіт (учні повинні вміти складати план роботи, презентувати інформацію, оформляти виноски, мати поняття про норми та правила складання бібліографії);

- формувати позитивне ставлення до проєктної діяльності (учні повинні проявляти ініціативу, ентузіазм, намагатися виконати роботу в строк відповідно до встановленого плану і програми) [76, с. 20].

В. Дрижак закликає дотримуватися таких *ключових принципів організації проєктної діяльності* в школі:

- проєкт має бути посильним для виконання школярами певної вікової групи;

- слід створювати необхідні умови для успішного виконання навчальних проєктів;

- здійснювати підготовку учнів до виконання проєктів (проведення спеціальної орієнтації, щоб в учнів був час для вибору теми проєкту, на цьому етапі можна залучати учнів, які мають попередній досвід проєктної діяльності);

- забезпечити керованість проєктною діяльністю з боку вчителя, що передбачає, наприклад, обговорення обраної теми, плану роботи (включаючи терміни виконання) і ведення щоденників, в якому учні роблять записи своїх думок, ідей, відчуттів; щоденники мають допомогти учням при складанні звіту, під час співбесід з керівником проєкту;

- якщо проєкт груповий, то кожен учень має чітко продемонструвати свій внесок у виконання проєкту й отримати індивідуальну оцінку [18, с. 13].

У процесі роботи над підприємницьким проєктом старшокласники послідовно вирішують проблеми:

- 1) вибору об'єкта проєктування;

- 2) розроблення конструкції та технології виготовлення об'єкта: спочатку на рівні ідеї, а потім – втілення ідеї у вигляді графічного документа (дизайн-проєкту, креслень, ітехнологічних карт тощо);

- 3) оцінки технологічних можливостей, економічної, екологічної та соціальної доцільності;

- 4) безпосереднього виготовлення виробу, контролю та оцінки його якості;
- 5) аналізу можливих способів його реалізації.

У результаті виконання підприємницького проєкту учні набувають таких основних умінь і навичок:

- інтегрування та застосування раніше набутих знань з різних навчальних предметів;
- самостійного мислення і прийняття рішень, прояву підприємницької ініціативи;
- опанування дослідних методів і різних способів комунікації;
- розкриття здібностей та їх реалізації в різних видах діяльності.

При виконанні старшокласниками підприємницьких проєктів вчитель технологій має виконувати такі функції: 1) допомогати учням у підборі проєктів; 2) спостерігати за перебігом проєктної діяльності учнів; 3) надавати допомоги окремим учням і стимулювання їхню проєктно-технологічну діяльність; 4) підтримувати в класі робочу обстановку та доброзичливу атмосферу; 5) об'єктивно оцінювати проєктно-технологічну діяльність учнів на кожному етапі; 6) справедливо нормувати працю школярів; 7) здійснювати аналіз й узагальнення роботи окремих учнів та групи в цілому [14].

Практика показує, що в результаті підготовки старшокласників до підприємницької діяльності з використанням методу проєктів на уроках технологій досягаються такі важливі завдання, як: 1) адаптація школярів до сучасних соціально-економічних умов життя; 2) професійне самовизначення; 3) розвиток різнобічних якостей особистості; 4) зростання творчої активності; 5) розвиток підприємливості, інтелекту, технічного мислення, естетичного смаку тощо.

Учений-педагог С. Ящук, детально дослідивши особливості проєктно-технологічної діяльності на уроках трудового навчання (нині – технологій), запропонував такі *основні етапи виконання навчального проєкту*:

Пошуковий етап

1. Пошук і аналіз проблеми.
2. Вибір теми проєкту.
3. Планування проєктної діяльності за етапами.
4. Збір, вивчення та обробка інформації з теми проєкту.

Конструкторський етап

5. Пошук оптимального рішення з реалізації проєкту.
 - 5.1. Дослідження варіантів конструкції з урахуванням вимог дизайну.
 - 5.2. Вибір технології виготовлення.
 - 5.3. Економічна оцінка.
 - 5.4. Екологічна експертиза.
6. Складання конструкторської та технологічної документації.

Технологічний етап

7. Складання плану практичної реалізації проєкту, підбір необхідних матеріалів, інструменту, пристосувань та обладнання.
8. Виконання запланованих технологічних операцій.
9. Поточний контроль якості деталей.
10. Внесення при необхідності змін в конструкцію і технологію.

Заключний етап

11. Оцінка якості виконання проєкту.
12. Аналіз результатів виконання проєкту.
13. Аналіз публічного захисту проєкту.
14. Вивчення можливостей використання результатів проєктування (виставка, продаж, включення в банк проєктів, публікація) [78].

Підготовка учнів до самостійного трудового життя в умовах ринкової економіки – головна мета освітньої галузі «Технологія». Протягом всього періоду навчання технологій кожен учень виконує п'ять проєктів – творчих завершених робіт, що відповідають віковим можливостям учня. Аналіз інформаційних джерел та реальної шкільної практики дозволив зробити такий висновок: досить часто конкурси навчальних проєктів є формальними. Щоб

уникнути формалізації проєктної діяльності учнів, при її організації важливо акцентувати увагу учня на виявленні споживчих властивостей, практичного призначення того виробу (продукту), створення (модернізацію) якого вони висувають як творчу ідею. Формування в учнів стійкого інтересу до проєктної діяльності є педагогічним завданням, яку педагоги школи намагаються вирішити. Робота над навчальними проєктами, як показує досвід, дозволяє учневі використовувати свої підприємницькі здібності і максимально проявити індивідуальність на окремих етапах проєктної діяльності. варто підкреслити, що учні самостійно визначають можливі проблеми рішення, індивідуального або колективного.

Об'єктами проєктування можуть виступати як матеріальні вироби, так і проблемні ситуації зі сфери виробництва товарів або надання послуг. Кожен проєкт має свої особливості, тому наведемо деякі приклади.

Практика показує, що найбільш популярним у школі є проєкт під умовною назвою *«Мале підприємство на базі шкільної майстерні»*. Під час реалізації цього проєкту учні, наприклад, налагоджують випуск декоративно-ужиткових виробів із використанням регіональних традицій народних художніх промислів, для чого проводять такі дослідження:

- 1) вивчають, для якої категорії покупців підходить така продукція;
- 2) оцінюють подібну продукцію на місцевому ринку товарів;
- 3) визначають вартість матеріалів, можливість збуту, прибуток і т.ін.;
- 4) виявляють перелік критеріїв, яким має задовольняти виріб;
- 5) освоюють навички, необхідні для проєктування, конструювання та виготовлення продукції;
- 6) експериментують в процесі виробництва продукції.

Отже, цей проєкт спрямований на дослідження, вироблення бізнес-ідеї, її обґрунтування та реалізації через проєктної-технологічну діяльність в шкільних майстернях.

Проєкт «Дизайн інтер'єру приміщень школи» – зорієнтований на конкретного споживача. В межах цього проєкту учні проводять опитування, на

підставі результатів якого здійснюють формулювання критеріїв, яким має задовольняти дизайнерський задум. Також учні генерують ідеї, здійснюють рефлексію власної діяльності. В цьому випадку можна зробити акцент проєкту на дизайн-дослідження та розробку ідей.

Проект «Декорації та костюми для шкільного театру» – проєкт виконується для історичної постановки вистави, що надає можливості працювати в різновікових групах, реалізовувати міжпредметні зв'язки тощо.

Проект «Виготовлення дидактичних посібників» дозволяє встановити зв'язок з іншими навчальними предметами. Творчі проєкти охоплюють один або декілька розділів змісту предмету «Технології» і включають навчальний матеріал як із загальних розділів, так і з різних основ наук, що вивчаються в школі, що сприяє порозумінню учнями значення знань у практичній діяльності.

Навчальні проєкти можуть розглядатися і як підсумкова оригінальна робота учнів, і як метод, що дозволяє учням сформувати і розвинути навички в процесі проєктування і виготовлення виробів (продуктів), що володіють споживчими якостями і властивостями. При цьому повністю зберігається навчання учнів конкретним трудовим умінням і навичкам, які розглядаються як один із засобів досягнення конкретної проєктної мети.

У процесі виконання старшокласниками різних проєктів ми прийшли до висновку, що основним моментом в проєктній діяльності є спільна діяльність вчителя й учнів. Для підведення підсумків проєктної роботи С. Ящук пропонує використовувати такі критерії оцінювання виконаних учнями проєктів:

1. Обґрунтованість вибору теми, обґрунтування потреби.
2. Практична спрямованість проєкту та значущість виконаної роботи.
3. Обсяг і повнота розробок, послідовність виконання етапів проєктування, самостійність, завершеність, підготовленість до сприйняття проєкту іншими, матеріальне втілення проєкту.
4. Обґрунтованість запропонованих рішень, підходів, висновків, повнота бібліографії, цитованість тощо.

5. Рівень творчості, оригінальність ідеї, підходів, знайдених рішень, запропонованих аргументів, легкість матеріального втілення і подання проєкту.

6. Якість оформлення пояснювальної записки, відповідність стандартним вимогам, формування і структура тексту, якість ескізів, схем, малюнків, якість і повнота рецензій.

6. Якість виробу, відповідність технології, оригінальність [78].

Наприкінці проєктної діяльності важливе місце відводиться публічному захисту навчального проєкту, коли автор представляє свою проєктну ідею, реалізовану з допомогою конкретних ресурсів і технологій. О. Земка пропонує такі критерії оцінювання захисту виконаного учнем проєкту:

1. Якість доповіді: композиція, повнота подання роботи, підходів, результатів; аргументованість, обсяг тезауруса, переконаність;

2. Обсяг і глибина знань з теми (або предмету), ерудиція, міжпредметні зв'язки.

3. Педагогічна орієнтація: культура мови, манера, використання наочних засобів, відчуття часу, імпровізований початок, утримання уваги аудиторії.

4. Відповіді на питання: повнота, аргументованість, переконаність, доброзичливість, прагнення використовувати відповіді для успішного розкриття теми і сильних сторін проєкту.

5. Ділові та вольові якості доповідача: відповідальне ставлення, прагнення до досягнення високих результатів, готовність до дискусії, здатність працювати з перевантаженнями, доброзичливість, комунікабельність [24].

Учителями технологій на основі міжпредметних зв'язків спільно з учнями та їх батьками була організована і проведена предметна бесіда, мета якої – розвиток проєктної-технологічної культури в контексті формування готовності старшокласників до підприємницької діяльності. Механізм реалізації цієї ідеї передбачав проведення різних заохочувальних заходів.

Метод проєктів є об'єднуювальною ланкою між теорією і практикою в технологічній освіті учнів. Із метою розвитку підприємницьких якостей учнів вчителю технологій необхідно використовувати всі доступні засоби, в тому

числі: виставки робіт учнів, відвідування музеїв і виставок, зустрічі з майстрами декоративно-ужиткового мистецтва і представниками малого бізнесу, майстер-класи, конкурси творчих проєктів та ін. За погану якість або неправильне виконання творчої роботи оцінка «незадовільно» не ставиться, в цьому випадку проєкт повертається учням на доопрацювання. Застосування методу проєктів активізує пізнавальні можливості, розкриває творчі здібності, враховує інтереси учня. Однак кожен урок повинен мати мету, узгоджену з метою вивчення шкільного предмету «Технології», інакше процес навчання основ підприємництва буде позбавлений системності, що призведе до зниження результатів навчання.

Все ж слід визнати, що застосування методу проєктів в умовах класно-урочної системи організації навчання є достатньо складним завданням для педагога. На наш погляд, для успішного впровадження методу проєктів і результативності виконання підприємницьких проєктів можна запропонувати такі заходи:

1) організація поїздок – учням необхідно власними очима побачити красу природи та дивовижні куточки нашої країни, адже в подорожах учні черпають ідеї для майбутніх навчальних проєктів;

2) співпраця з підприємствами та організаціями територіальної громади; у процесі ознайомлення з різними аспектами діяльності підприємства або організації учні можуть черпати ідеї проєктів, пропонувати для впровадження свої підприємницькі проєкти.

2.3. Педагогічні умови підготовки старшокласників до підприємницької діяльності на уроках технологій

Аналіз й узагальнення матеріалів педагогічного досвіду та дослідно-експериментальної роботи, зіставлення результатів, що досягалися в експериментальних класах у формуванні підприємницьких компетентностей у старших школярів, а також ступеня виконання рекомендацій, розроблених нами

на основі загальної гіпотези дослідження, дозволили зробити нам низку узагальнень і висновків. Передовсім, результати дослідження підтвердили правильність висунутої гіпотези про необхідність створення низки умов, що забезпечать ефективність проєктної діяльності у галузі підприємництва та про ієрархію взаємозв'язку цих умов: загальних, які зумовлюють ефективність цілісного і водночас різнобічного освітнього процесу, а також часткових умов, які безпосередньо впливають на виховання підприємницьких рис у старших школярів.

Чимало соціальних та виробничих проблем вирішуються в такому органі самоврядування школи, як шкільні компанії, в яких відбувається формування умінь школярів користуватися грошима, починаючи від способів їх заробляння до вміння розумно їх витратити. Досягнення цього передбачає розв'язання низки завдань, як-от:

- 1) ознайомлення учнів з найпростішими функціями управління таких організацій, як податкова інспекція, юридична фірма і т.ін. ;
- 2) включення учнів в умови конкурентної боротьби;
- 3) формування самостійності у вчинках, вміння нести відповідальність за них, розвиток вольових якостей, почуття впевненості в своїх діях;
- 4) виховання поваги до оточуючих людей і результатів їхньої праці;

Як показує аналіз емпіричних матеріалів магістерського дослідження, важливе значення мають загальні умови ефективності цілісного виховного процесу, що робить істотний вплив на виховання інтересів старших школярів до підприємницької діяльності. Так, ми спостерігали виникнення подібних зв'язків і їх вплив на духовний розвиток старших школярів. У цей віковий період, коли йде інтенсивне пізнання себе і формується життєва позиція, виховні взаємодії переміщуються в групу вільного спілкування. Такі групи мають своїм особливим впливом на виховання старших школярів. Їм там цікаво і тому вони дорожать своїм правом бути там. У такій групі вони можуть затвердити своє «Я» більшою мірою, ніж в якій-небудь іншій соціальній групі. Така самостійність дає можливість переживати вихованцям школи стан успіху і

свого особистого досягнення, що приносить задоволення життям, завдяки пешим підприємницьким успіхам.

Беручи участь в роботі шкільних компаній, старші школярі закріплюють професійні знання, вміння, навички, їх рівень контролюється якістю виробленого продукту, його купівельним попитом. Застосовуючи отримані знання з основ підприємництва на практиці, педагоги долають суперечності між знаннями і способами його застосування. Розв'язання цієї суперечності визначає результативність навчального процесу. На його ефективність впливає також використання комплексних навчальних завдань, що моделюють виробничі і життєві ситуації. Самостійне знаходження старшими школярами нестандартних способів вирішення і застосування підприємницьких знань в несподіваних ситуаціях також стало в нашому досвіді показником результативності навчання.

Створенню кожному школяреві умов досягнення успіху в навчанні азів «Підприємництва» насамперед сприяв комплекс педагогічної діагностики, який дозволяє виявити вже наявні інтереси, схильності і врахувати їх на всіх етапах навчання учнів: профорієнтаційному, початково-професійному, професійно-спрямованому. Поряд із традиційними показниками рівня освітнього процесу, ми застосовували критерії розвитку особистісно-професійних якостей старших школярів, таких як: інтерес до професії, вправність, позитивне ставлення до вимушеної праці, критичність в оцінці своїх можливостей, спрямованість активної діяльності, інтенсивність професійних інтересів і мотивація, спонукає до профільного і професійного навчання.

У зв'язку з цим, ми прийняли за кінцевий результат освітнього процесу показники рівнів вихованості професійних інтересів старших школярів. Професійні інтереси до підприємництва – це інтегральна характеристика особистості, а виховання цих інтересів передбачає розвиток самої особистості. Ми не можемо ні вивчати, ні розвивати особистість, не змінюючи самої дійсності. Реально існує лише дійсність і спілкування особистості, на яке можна непрямо впливати, що забезпечує її розвиток. Розвиваючи вихованців, ми

розвиваємо і виховну систему, в яку вони включені. У школі ми здійснюємо такий вплив через створення творчих ситуацій. Її можна вважати творчою, якщо якісь її характеристики знижують або знімають психологічні бар'єри на шляху креативної поведінки особистості: зменшують залежність від зовнішньої оцінки; прибирають страх показати себе не таким, яким звикли вважати тебе оточують; знижують рівень гіпервідповідальності. Ці ситуації створюють умови для досягнення успіху старшими школярами у формуванні підприємницьких здібностей [45, с. 103].

Як відомо, найважливішим засобом поведінки підприємця у суспільстві є формування економічної культури, оскільки його правова й економічна діяльність одночасно виступає показником рівня сформованості цієї культури. Реалізація відносин, що виникають в процесі економічної діяльності, здійснюється через систему норм, що регламентують участь вихованців у виробництві, розподілі, обміні і споживанні матеріального продукту діяльності. Економічна діяльність створює предметну основу для актуалізації та закріплення отриманих старшокласниками підприємницьких знань і умінь, усвідомлення ними суспільної значимості своєї праці, формування у них культури праці і розвитку трудового спілкування, виховує почуття відповідальності і громадського обов'язку, колективістську моральність особистості, економічну грамотність, організаторські здібності, навички самоконтролю та інші характеристики особистості, що визначають економічну культуру самого підприємця.

Припущення про значимість висунутої нами умови, безпосередньо впливає на використання в економічному вихованні колективних та індивідуальних форм в їх поєднанні, також підтвердилося в процесі дослідно-експериментальної роботи. У тих класних колективах, в яких в ході дослідної роботи були досягнуті найвищі результати, ця умова незмінно дотримувалися. У тих же класах, де досягнуті результати в економічному вихованні були значно нижче, ми побачили в процесі аналізу їх роботи, що однією з причин

цього було те, що ряд вихованців з тих чи інших причин не брав участі регулярно у підприємницькій діяльності [20].

При реалізації цієї умови слід враховувати ту обставину, що безпосередньо в класі організовується лише частина виховної роботи в школі. Інша частина такої роботи протікає в масштабі всієї школи і організовується або в паралельних, або в різновікових об'єднаннях школярів. Якась частина позаурочної підприємницької діяльності школярів за інтересами організовується поза школою.

У силу об'єктивних причин коло видів економічної діяльності школярів в школі та поза нею є обмеженим. Тут слід сприяти включенню учнів в реальну й посильну творчу діяльність, звертаючи увагу на освітній аспект такої діяльності: участь в роботі шкільного кооперативу, діяльність в стінах школи, в сім'ї, на фірмі, в сфері обслуговування, торгівлі, комерційній фірмі та інших, дозволених законодавством. Крім того, у школі організовано і функціонує проєктне бюро, старші школярі працюють над розробкою проєктів оформлення різних шкільних приміщень. Щорічно організовується проведення ярмарки дизайн-ідей, проходить захист творчих проєктів, що реалізуються в межах школи.

Як показує досвід, необхідної сферою економічного виховання в старшому шкільному віці виступає ігрова діяльність; це специфічна форма організації освітнього процесу та позанавчальної діяльності. У філософії «діяльність» позначає людську активність, як вищий і специфічний тип активності живих систем, як певний спосіб буття людини і суспільства в цілому», і який характеризується такими істотними ознаками, як продуктивність, соціальність і свідоме цілевизначення [65]. Ці ознаки діяльності, виділені у філософській літературі, мають місце і в діловій грі. У результатах гри зазвичай не присутній соціально-цінний матеріальний продукт, однак, не можна стверджувати, що гра не є продуктивною. Результати гри, її продуктивність втілюється в духовних цінностях, якостях і здібностях учнів, які формуються в цьому виді діяльності.

Неможливо говорити про формування готовності старшокласників до підприємницької діяльності і виключати при цьому її практичну спрямованість. Саме в підприємницькій діяльності може сформуватися особистість з певною системою поглядів, цінностей, переконань. Умови дійсності такі, що школярі мають мало можливостей застосувати знання, отримані на уроках економіки, в реальній практичній діяльності. У зв'язку з цим велике значення набуває гра, а саме ділова гра, яка імітує реальні життєві умови і процеси, відтворює модель соціально-економічного середовища, дозволяючи учню особисто взяти участь у моделюючих процесах. Саме тому вважаємо за необхідне використовувати ділові ігри не лише на уроках економіки, а й позакласній і позашкільній діяльності.

Наведемо приклади з досвіду формування у школярів готовності до підприємницької діяльності. У літню пору нами була організована робота трудового загону в формі ділової гри «Ринок». Учні розділені на дві конкуруючі фірми. Адміністрація школи виступала в ролі роботодавців. Ігровою метою працівників є заробляння якомога більше ігрових грошей та їх витрачання в ігровому магазині, на аукціоні, граючи в лотерею. Гра розпочинається з презентації фірми, яка полягає в захисті статуту фірми і показі рекламного ролика. Директор обирається шляхом голосування членів фірми. У його завдання входить організація роботи фірми, звіт в кінці робочого дня на планерці. В ході проведення гри ми спостерігаємо підвищення інтересу до підприємництва і до проблем ділових ігор. Учні пропонували свої варіанти ділових ігор; придбання учасниками гри навичок прийняття рішень, формування вміння доводити, відстоювати свою точку зору, визначати самостійно вид діяльності, можливість вибору; зміна самооцінки учнів в сторону підвищення її об'єктивності.

Гра сприяє з'єднанню економічних реалій життя матеріалу уроку, створює особливу навчальне середовище. Школяр, приймаючи на себе будь-яку роль, вправляється в вибудовуванні моделі ділової поведінки, відповідного за тими правилами, які вона наказує. «В ході гри кожен стає її активним

учасником, збагачуючи свій досвід різними варіантами міжособистісної взаємодії, навичками прийняття колективного рішення і аналізу його з точки зору підприємницької доцільності» [29, с. 112].

Ігри на уроках технологій найчастіше роблять його уроком життя для школяра, з'являється можливість для самореалізації особистості в умовах, наближених до реальних. Поглиблюється розуміння економічних понять, здійснюється практичне використання їх в реальному житті, у виборі рішення і визначення моделі раціональної поведінки за законами ділової етики, імітаційні методи активізують процес розвитку економічної культури особистості. Саме в ході гри відбувається залучення особистості учня до норм і цінностей суспільства, адаптація до його підприємницьких умов. Досвід показує, що імітаційні методи являють собою дієвий засіб ранньої економічної соціалізації особистості в стінах школи.

Для визначення ефективності запропонованих педагогічних умов підготовки школярів до підприємницької діяльності на уроках технологій нами були виокремлені і застосовані такі критерії:

- 1) володіння знаннями з основ підприємництва;
- 2) володіння найпростішими прийомами економічної діяльності;
- 3) формування економічно значущих якостей особистості, елементів економічної й управлінської культури.

Показниками, що характеризують готовність учнів до підприємницької діяльності були такі:

- 1) рівень знань в галузі економіки та підприємництва;
- 2) рівень сформованості економічних умінь;
- 3) самостійність застосування знань;
- 4) усвідомленість і якість виконання проєктів;
- 5) рівень сформованості економічно значущих якостей особистості, елементів економічної культури;
- 6) рівень готовності до прийняття економічно обґрунтованих підприємницьких рішень.

Для визначення рівня економічних знань учнів в нашому дослідженні виділено три рівні: високий, середній і низький. При віднесенні рівня знань учнів до певних рівнів ми скористалися підходом, запропонованим В. Стешенком [72]. Рівень засвоєння знань ми встановлювали з використанням коефіцієнта засвоєння (Ka), який визначали за формулою:

$$Ka = a / p, \text{ де}$$

a – число правильно виконаних учнями завдань;

p – загальне число завдань.

Для визначення показника рівня володіння школярами основними поняттями основ підприємництва були використані існуючі тести. Високому рівню економічних знань відповідає вільне володіння обсягом термінів і категорій в інтервалі 0,9 – 1,0; для середнього рівня 0,5 – 0,8; для низького менше 0,5 еталонного понятійного обсягу. Рівень сформованості найпростіших економічних умінь ми встановлювали, використовуючи показники володіння основними прийомами підприємницької діяльності.

Самостійність застосування знань, усвідомленість і якість виконання практичних завдань відбивалася на віднесення учнів до того чи іншого рівня готовності таким чином:

1) високому рівню готовності відповідають: швидке і безпомилкове розв’язання задач, виконання вправ і завдань тестів, проєктів тощо; – вміння самостійно робити висновки; – здатність легко переносити засвоєні вміння на нові ситуації;

2) середньому рівню готовності відповідають: в основному правильне вирішення задач і виконання завдань, однак із незначними помилками та неточностями; оволодіння вміннями і перенесення їх на нові ситуації; більш тривале розв’язання задач і виконання завдань, ніж в учнів з високим рівнем економічної готовності.

3) низькому рівню готовності відповідає: часто неправильно вирішена задача і виконання завдань; засвоєння навчального матеріалу лише після тривалого тренування; помилки принципового характеру, що виявляють нерозуміння суті

виконаного завдання.

Зазначені вище критерії та показники використовувалися в описаних нами раніше експериментах з вивчення ефективності запропонованих навчальних модулів у формуванні економічних знань і практичних підприємницьких умінь (див. таблиці 1.3 – 1.4).

На заключному етапі роботи ми проводили оцінювання ефективності розробленої нами схеми управління проєктною діяльністю учнів в сенсі її впливу на результативність підготовки старшокласників до підприємницької діяльності. Суть роботи полягала в порівнянні двох паралельних класів (10-ті класи) за результатами навчання за рік. У контрольному класі здійснюється викладання «Основ підприємництва» за наведеними вище програмами, а виконання проєктів проводилося під керівництвом вчителя, але без користування ним розроблених нами методик планування та контролю процесу проєктної-технологічної діяльності. В експериментальному класі здійснювалось те ж саме навчання, але виконання проєктів проводилося із використанням учителем розроблених нами методик планування та контролю процесу проєктної-технологічної діяльності. На початку і наприкінці навчального року були зроблені зрізи рівнів підприємницьких знань учнів обидвох класів (використовувалися розроблені нами контрольні завдання), а також наприкінці навчального року окремо оцінювалася, за вказаними вище параметрами, якість виконаних старшокласниками підприємницьких проєктів. Отримані результати подані в таблицях 1.3 і 1.4.

Таблиця 1.3

**Вплив проєктної діяльності на уроках технологічного профілю
на рівень розвитку підприємницьких навичок учнів
10-х класів Щиренької ЗОШ №2**

Рівень теоретичних знань з основ підприємництва (% - правильних відповідей)		
Класи	На початку навчального року	Наприкінці навчального року
Контрольний клас (18 учнів)	52,3%	67,6%
Експериментальний клас (21 учень)	52,0%	84,0%

Як видно з таблиці 1.3, рівень економічних знань на початку навчального року був практично однаковий в експериментальному і контрольному класах. Наприкінці навчального року в обидвох класах відбулося підвищення рівня знань, проте, по-різному. Якщо в контрольному класі таке підвищення склало 14,7%, то в експериментальному – зросло на 27,6 %, що практично в два рази вище. Проведений додатковий статистичний аналіз значущості відмінностей в зафіксованих рівнях знань показує, що відмінність в підвищенні рівня знань у контрольній і експериментальних групах достовірно на 0,1% рівні значимості..

Таблиця 4

Рівень якості підприємницьких проєктів учнів 10-х класів Щирецької ЗОШ №2 з метою розвитку підприємницьких навичок

Класи	Рівень якості проєктів		
	низький	середній	високий
	Кількість учнів у %		
Контрольний клас (18 учнів)	17,4	65,2	17,4
Експериментальний клас (21 учень)	16,5	47,2	36,3

Аналіз отриманих даних з таблиці 1.4 призводить до висновку про те, що найбільшого зрушення, як і слід було очікувати, нам вдалося досягти у сфері виконання самих проєктів. Результати оцінки якості проєктів в експериментальній та контрольній групах не лише сильно різняться – вони принципово різні. Якщо в контрольному класі більшість учнів виконало проєкти на середньому рівні якості, то в експериментальному – більшість учнів розробила високоякісні проєкти.

Таким чином, використана нами вищенаведена схема керівництва проєктної-технологічною діяльністю учнів дозволила істотно підвищити ефективність підприємницької підготовки, якість виконуваних проєктів і, найголовніше, ефективність навчання за допомогою методу проєктів.

Підводячи підсумок перевірки ефективності запропонованих нами навчальних модулів і виділених умов підготовки старшокласників до підприємницької діяльності та формування у них підприємницьких знань і практичних умінь, можна констатувати:

1. Дослідно-експериментальна робота з апробації змісту навчальних модулів «Основи підприємництва» та «Мале підприємство» показала їх дидактичну

обґрунтованість, доступність й ефективність.

2. Педагогічний експеримент підтвердив високу ефективність методу проєктів як форми підготовки учнів до підприємницької діяльності на уроках технологій на базі Бедевлянського ліцею Тячівського району Закарпатської області. З'ясовано, що навчання з використанням методу проєктів соціалізує учнів за рахунок включення в різні види підприємницької діяльності в реальних соціальних і виробничих відносинах, допомагає адаптуватися в умовах конкуренції, прищеплює учням життєво необхідні підприємницькі знання та вміння. Використана нами вищенаведена методика управління проєктної-технологічною діяльністю учнів дозволила істотно підвищити її ефективність, якість виконуваних проєктів і, саме головне, результативність навчання за допомогою методу проєктів.

3. Запропоновані педагогічні умови підготовки школярів до підприємницької діяльності на уроках технологій показали високу ефективність у підвищенні рівня економічних знань й умінь. Під час дослідно-експериментальної роботи здійснювалося порівняння таких аспектів: рівня володіння економічними знаннями і вміннями; рівня загальної успішності з основних шкільних предметів; рівня замученості до позаурочної підприємницької діяльності; рівня виконання навчальних підприємницьких проєктів. Підтверджено вищі показники за зазначеними критеріями в учнів експериментальної групи (на 17,5 %) порівняно з контрольною групою.

.

ВИСНОВКИ

У процесі підготовки магістерської роботи нами розкриті теоретичні основи формування готовності старшокласників до підприємницької діяльності в умовах закладу загальної середньої освіти, зокрема з'ясована необхідність формування якостей підприємця в учнів старших класів; схарактеризована педагогічна система й умови підготовки старшокласників до підприємницької діяльності; розкриті особливості організації занять з основ підприємництва в закладі загальної середньої освіти.

У процесі дослідження виявлено реальний стан і рівень підготовки старшокласників до підприємницької діяльності на уроках технологій. Експериментально підтверджено, що метод проєктів є ефективною освітньою технологією формування готовності школярів до підприємницької діяльності. Виокремлено, обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови підготовки старшокласників до підприємницької діяльності на уроках технологій.

З'ясовано, що важливими якостями фахівця, який володіє підприємницькими навичками є висока мотивація на досягнення успіху, готовність діяти в умовах передбачуваного ризику, вміння і навички вирішення актуальних завдань, творчий підхід, комунікативні вміння, здатність приймати на себе відповідальність, вміння будувати конструктивні ділові та міжособистісні стосунки, вміння керувати стресовими ситуаціями. Розвиток в учнів підприємницького типу мислення, відповідних знань, умінь і компетентностей вимагає від системи освіти впровадження нового змісту навчання. Нами розроблений зміст двох навчальних модулів «Основи підприємництва» та «Мале підприємство», реалізація яких на уроках технологій дозволяє сформувати у старшокласників системну готовність до майбутньої підприємницької діяльності.

Підтверджено ефективність навчання підприємництву з використанням методу проєктів. Крім того, ефективною виявилася й методика управління проєктно-технологічною діяльністю учнів, що дозволила істотно підвищити

якість виконуваних проєктів і, найголовніше, результативність у формуванні готовності школярів до підприємницької діяльності.

Отже, формування готовності учнівської молоді до адаптації в нових соціально-економічних умовах, набуття ними відповідних економічних знань й умінь поряд із розвитком особистісних якостей, необхідних для підприємницької діяльності, – одна з нагальних суспільних потреб, для задоволення якої в закладах загальної середньої освіти слід відкривати профільні класи, зорієнтовані на початкову підготовку фахівців для роботи в умовах ринкової економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллаєва І.Б. Психологічні особливості підприємницької діяльності сфери торгівлі: зарубіжний досвід досліджень. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т.1. Вип. 27. С. 13-20.
2. Білова Ю.А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 15-17.
3. Болонський процес: нормативно-правові документи / укл. З.І.Тимошенко, І.Г.Оніщенко, А. М.Грехов, Ю.І. Палех. Київ: Європ. ун-т, 2004. 102 с.
4. Болотіна Є. Багатофакторна модель економічної поведінки *Галицький економічний вісник*. 2013. № 2(41). С. 5-10.
5. Булавенко С.Д. Формування економічної культури учнів основної та старшої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2011. 23 с.
6. Бурлака О.М. VIII Всеукраїнський турнір юних економістів. *Географія та економіка в рідній школі*. 2013. №1. С. 37–40.
7. Варецька О.В. Духовно-економічне виховання молодших школярів як особистісно орієнтована технологія. *Географія та основи економіки в школі*. 2007. № 5. С. 38-41.
8. Варналій З.С. Основи підприємницької діяльності: підруч. для учнів 10-11 кл. Київ: Знання України, 2014. 404 с.
9. Василенко Г.В. Економічні знання в структурі загальної освіти учнів середніх шкіл України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Харків, 2012. 21 с.
10. Вачевський М.В. Основи економіки: навч. посіб. Київ: Пед. думка, 2007. 612 с.

11. Вачевський М.В., Мадзігон В.М. Підприємництво: причини виникнення і форми існування, підготовка молоді до підприємницької діяльності. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 7. С. 3-12.
12. Гельбак А.М. Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя: метод. рекомендації. Кропивницький: КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. 24 с.
13. Гридасова Н. Місце і роль економічної культури у структурі загальної культури особистості. *Молодь і ринок*. 2011. №2 (73). С. 141-145.
14. Гуревич Р.С. Сучасна парадигма технологічної освіти в школі. *Трудова підготовка в рідній школі*. 2015. № 6. С. 2-7.
15. Дембицька Н.М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді. *Соціальна психологія*. 2018. № 3. С. 53-67.
16. Державний стандарт базової середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р., № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
17. Дзюбенко Н. М. Педагогічні умови формування економічної культури старшокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2013. 25 с.
18. Дрижак В.В. Педагогічні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1997. 26 с.
19. Жалобна В., Медведчук Л. Уроки з підприємницьким тлом: навч. матеріали. URL: http://sae-ukraine.org.ua/ua/resource/uroki_z_pidpriemnytskim_tlom/na_urokakh_trudovogo_navchannya/
20. Жигір А.А. Сутність підприємництва та чинники його економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 20. С. 28-33.
21. Загивий В.І. Економічне виховання школярів. *Рідна школа*. 1999. № 9. С. 34-35.

- 22.Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Ч. І. 10-11 класи. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 56 с.
- 23.Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Ч. ІІ. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 345 с.
- 24.Земка О.В. Критерії, показники та рівні сформованості підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: збірник наукових праць / ред. кол.: Курок О.І. (гол. ред.) та ін. Глухів: ГНПУ ім. Олександра Довженка, 2017. Вип. 1 (33). С. 101-110.*
- 25.Земка О.В. Педагогічні умови формування підприємницької компетентності майбутніх учителів технологій. *Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. Черкаси: ЧНУ, 2017. № 15. С. 48-53.*
- 26.Економіка: програми модулів за вибором та факультативів. Київ, 2010. 16 с.
- 27.Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект: наук. вид. / за ред. В.В. Москаленко. Київ: Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 336 с.
- 28.Карась Ю.О. Добір навчального матеріалу з підручників природничого і суспільствознавчого циклів для формування економічних знань учнів старшої школи. *Проблеми сучасного підручника. Вип. 12. 2012. С. 769-774.*
- 29.Кашуба Л.В. Інноваційні освітні технології: ідеї, пошуки, впровадження. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. / за ред. В.В. Бондаря, В.В. Засенка. Київ: Науковий світ, 2006. Вип. 7. С. 30-33.*
- 30.Кицкай Л. І. Економічна культура як складова економічної освіти. *Вісник національного технічного університету України «Київський*

- політехнічний інститут»: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007. № 3. Ч. 1. С. 43-47.*
31. Климчук І. Економічна освіта в загальноосвітній школі : проблеми і перспективи. *Географія та основи економіки в школі. 2003. № 6. С. 33-35.*
 32. Книга вчителя економіки: довідк.-метод. вид. / упоряд. Н.В.Бескова, В.М. Проценко. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 256 с.
 33. Коваленко О.В. Економічна культура як складова підготовки висококваліфікованих фахівців у ВНЗ. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2011. № 13 (224). Ч. 1. С. 86-91.*
 34. Ковтун О. Проблеми періодизації трансформації фінансової поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг України. *Проблеми економіки. 2013. №3. С. 274-281.*
 35. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. *Бібліотека з освітньої політики. Київ, 2004. С.15-24.*
 36. Концепція «Нова школа. Простір освітніх можливостей». URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>
 37. Корнєєв В.П. Технології навчання. Харків: Вид. група «Основа», 2004. 139 с.
 38. Ковтун Г.І. До питання формування економічної компетентності учнів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2013. № 4. С. 135-144.*
 39. Крупська Л.П. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту. Академічний рівень: підручник. Харків: Вид-во «Ранок», 2001. 192 с.
 40. Кулішов В.В. Методичні засади формування економічної компетентності у процесі підготовки фахівців технологій: монографія. Київ: Каравела, 2011. 567 с.
 41. Куриш Н., Куриш Д. Формування фінансової грамотності учнів – інвестиції у майбутнє економіки України. *Педагогічні інновації: ідеї,*

- реалії, перспективи.* 2016. Вип. 2. С. 19–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2016_2_4.
42. Ложкін Г. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен. *Практична психологія та соціальна робота.* 2007. № 9. С. 6–12.
 43. Лукаш С.В. Педагогічне розуміння економічного мислення. *Педагогіка і психологія.* 1999. № 1. Ч. 2. С. 26–34.
 44. Люлькова Ю.М. Необхідність формування економічної компетентності учнів у навчанні географії в основній школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика.* 2013. Вип. 15. С. 185–189.
 45. Мадзігон В.В. Теоретико-методичні засади підготовки підприємців у системі економічної освіти. *Молодь і ринок.* 2010. №6 (65), С. 29–34.
 46. Майструк І.М. Економічна освіта і виховання як чинники формування економічної культури молоді. *Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць.* Київ: Академічний центр «Аналітика», 2007. Вип. 64. С. 102–107.
 47. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду. Твори: у 7 т. Київ: Рад. школа, 1954. Т. 5. С. 214–230.
 48. Матукова Г.І. Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2016. 670 с.
 49. Морзе Н. Шляхи формування підприємницької компетентності майбутніх інформатиків. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах.* 2015. № 1. С. 8–17.
 50. Москаленко В.В. Соціально-психологічні засади економічної культури особистості. *Соціальна психологія.* 2007. № 4. С. 3–16.
 51. Набока О.Г. Навчання і виховання майбутніх підприємців. *Рідна школа.* 1999. № 9. С. 24–28.
 52. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Трудове навчання. 5–9 класи / укл.: А. І. Терещук, В. В. Бурдун, С. М. Дятленко та ін. Київ:

- МОН України, 2017. URL: [http://mon.gov.ua/activity/ education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017.html](http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017.html)
53. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Економіка. Профільний рівень. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
 54. Назаренко Т.Г. Формування в учнів ліцею економічної компетентності. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / ред. кол.; голов. ред. О.М. Топузов. Київ: Пед. думка, 2018. Вип. 20. С. 261-271.*
 55. Нетрадиційні уроки з економіки / укл. Часнікова О.В. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 128 с.
 56. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / за ред. І. А.Зязюна. Київ: Віпол, 2000. 636 с.
 57. Нісімчук А.С. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2000. 368 с.
 58. Овсюк Н. Формування економічної компетентності у процесі вивчення географії та основ економіки. *Географія та основи економіки в школі. 2011. № 1. С. 37-41.*
 59. Овчарук О.В. Інтеграція підприємницької компетентності до змісту навчальних програм середньої освіти: концептуальні підходи. *Економіка в школах України. 2018. № 1 (158). С. 4-18.*
 60. Пасічник Н.О. Формування інтересу старшокласників до підприємницької діяльності як засіб професійної орієнтації. *Наукові записки КДПУ. Кіровоград: РВГП КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. XXXI. Серія: Педагогічні науки. С. 52-59.*
 61. Піддячий М.І. Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання: монографія. Київ: Пед. думка, 2008. 288 с.
 62. Пометун О.І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа. 2005. № 1. С. 65-69.*

- 63.Примаченко Н.М. Формування маркетингової культури у майбутніх вчителів технологій у процесі навчання основ підприємництва: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2012. 200 с.
- 64.Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень. К., 2010. 14 с.
- 65.Пронікова І.В. Виховання підприємливості та формування економічного мислення в учнів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 137. С. 342-345.
- 66.Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
- 67.Проценко О.С. Підприємницькі уміння як складник життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 30. С. 298-301.
- 68.Пужайчерда Л.М. Економіка. 10-11 класи: Календарне планування. Харків: Вид-во «Ранок», 2001. 112 с.
- 69.Радіонова І.Ф. Економіка (рівень стандарту, академічний рівень). 11 клас: підручник. Київ; Полтава: Аксіома, 2011. 174 с.
- 70.Романовський О.О. Вплив підприємництва, підприємницької освіти та підприємницьких університетів на національне економічне зростання (зарубіжний досвід). URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1707>
- 71.Савченко О.І. Розвиток «підприємницького таланту» для забезпечення інноваційної активності в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. праць / за ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. Одеса: Одеський національний економічний університет, 2015. Вип. 1. № 56. С. 153-160.

72. Стешенко В.В. Новій українській школі нове трудове навчання. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2017. Вип. 1. С. 350-358.
73. Сур'як А.В. Вплив економічної культури на мотивацію праці в умовах ринкової трансформації. *Оплата праці: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць*. Луцьк: Вежа, 2000. С. 54-57.
74. Тополь О.В. Формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 1997. 207 с.
75. Трудове навчання: Основи підприємницької діяльності. 8-11 класи / упоряд. В. В. Дрижак [та ін.]. Київ: Перун, 1998. 76 с.
76. Цина А.Ю. Організація технологічної освіти в умовах профільної школи. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2010. № 3. С. 17-20.
77. Шпак О.Т. Соціально-педагогічна проблема: економічна освіта учнівської молоді. *Освіта і економічне виховання. Освіта і управління*. 1998. № 3. С. 110-119.
78. Ящук С.М. Організація проектно-технологічної діяльності учнів основної школи на уроках трудового навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. НПУ імені М.П. Драгоманова. Київ, 2004. 20 с.

Додаток 1

Тест «Здібності до підприємництва».

Перевіримо свою готовність стати підприємцем. Є бажання? А як з можливостями? Підприємцем можна бути в будь-якій сфері: від торгівлі до освіти.

Відповідати треба «так» або «ні».

1. Чи вважаєте Ви, що наявний у Вас життєвий досвід дозволяє сподіватися на успіх у підприємстві?
2. Ви визначилися, які послуги (товари) можете запропонувати на ринку?
3. Як Ви думаєте, запропоновані Вами послуги (товари) будуть користуватися попитом?
4. Чи вважаєте Ви, що у Вас буде мало конкурентів?
5. Чи знаєте Ви, чим займетеся, якщо Ваша справа раптом виявиться збитковим?
6. Чи розумієте Ви, що в разі провалу Ваше повернення на колишню роботу небажано?
7. У Вас є партнери, яким Ви абсолютно довіряєте?
8. Ваші партнери досить компетентні в обраній галузі?
9. Як Ви вважаєте, чи зможете в своїй діяльності завжди дотримуватися закону?
10. Якщо Вам запропонують справа, що дає миттєво 200-300% прибутку, Ви задумаетесь, перш ніж погодитися?
11. Чи схильні Ви завжди ретельно перевіряти ділову інформацію?
12. Чи збираєтесь Ви обмежувати свої потреби при використанні першого прибутку?
13. Чи підтримують Ваше починання Ваші рідні?
14. Чи вмієте Ви дорожити своїми партнерами?

15. Чи зможете Ви в разі успіху не хвалитись своїми доходами?

16. Чи готові Ви і чи вмієте працювати по 14-16 годин на добу?

Оцінка результатів.

Якщо Ви відповіли «так» на 16-12 питань, значить серйозно обмірковували своє майбутнє і готові до ударів долі і її подарункам. Необхідно відзначити всю складність роботи підприємця, і те, що Ви розумієте це, характеризує Вас як людину, серйозно обмірковувати свої плани.

Якщо у Вас від 11 до 6 позитивних відповідей, Вам треба ще раз все прикинути, перш, ніж вирушити «в усі тяжкі».

Якщо Ви відповіли «так» всього 5 або меншу кількість раз - Ви не готові до підприємництва і Вам треба глибоко подумати, перш ніж зайнятися ініціативної економікою.

Поради майбутньому підприємцю:

1. Якщо тест показав Вашу готовність до підприємництва, задумайтесь над тими якостями, які необхідні для цієї роботи: це підприємливість, ініціативність, комунікабельність, організованість.
2. Найчастіше придивляйтесь до роботи людей, зайнятих у сфері бізнесу.
3. Розвивайте свою спостережливість, вчіться тверезо прораховувати можливі варіанти.
4. Цікавтесь домашньою економікою, цінами на ринку.

Додаток 2

Тест «А чи не зайнятися бізнесом?».

Пропонований тест допоможе Вам визначити Ваші здібності для заняття бізнесом. Вибираючи найбільш прийнятних відповідей на пропонований питання, поставте: а - 5 балів, б - 2 бали, в - 1 бал.

1. Чому Ви хочете зайнятися бізнесом?
 - а) виявити себе в своїй власній справі, бути самостійним;
 - б) розбагатіти, «гарно» жити;
 - в) зараз це найбільш престижне заняття.
2. Які якості необхідні бізнесменові?
 - а) порядність, обов'язковість, вміння дотримати слова, працьовитість, витривалість;
 - б) нахабство, хитрість, уміння «обвести» всіх;
 - в) не знаю.
3. Яким чином Ви хочете стати бізнесменом?
 - а) читати відповідну літературу, вивчати досвід успішних бізнесменів;
 - б) аби дістати грошей для початку, а там - справа піде;
 - в) ще не знаю.
4. Зазвичай, беручись за будь-яку роботу, Ви прогнозуєте її перебіг і результат?
 - а) завжди, вважаю це необхідним;
 - б) дуже рідко, головне - почати, а там - куди крива виведе;
 - в) ніколи не прораховую.
5. Починаючи нову роботу, нову справу, Ви передбачаєте можливі труднощі і проблеми?
 - а) неодмінно, інакше можна зайти в глухий кут;
 - б) бувають спроби, але безуспішні;
 - в) ніколи у мене це не виходить.

6. У важких ситуаціях Ви:

- а) зосереджую всю волю і увагу, щоб спокійно дозволити складну ситуацію;
- б) «кидаюся» в паніку;
- в) кидаю справу зовсім.

7. Ви передбачаєте результат справи, прораховуючи всі можливі і неможливі умови і обставини?

- а) так, завжди якомога повніше і глибше;
- б) вважаю, що все передбачити не можна;
- в) вважаю, що плануєш одне, а виходить - інше.

8. Зазвичай у Вас збуваються мрії, плани, проєкти?

- а) так, в 90 випадках з 100;
- б) дуже рідко.

Результати

1. Якщо Ви набрали від 30 до 40 балів, у Вас є всі навички для заняття бізнесом, слід лише продумати, з чого почати, де «роздобути» початковий капітал.

2. При 11-29 балах Ви можете займатися бізнесом дуже нетривалий час. Ви можете використовувати це заняття, щоб «Встати» на ноги, а далі - пошукайте себе в іншій сфері.

3. Із 10 і менше балами обходьте бізнес стороною, оскільки нічого, окрім розчарування не отримати від цих занять.